

การสถาปนารธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุ : ปัญหา เรื่องสังฆเภท*

ภูวมินทร์ วาดเขียน**

บทคัดย่อ

ผลการวิจัยพบว่า วชิรญาณภิกษุไม่ได้ทรงประกาศแยกการทำสังฆกรรมจากคณะสงฆ์วัดมหาธาตุเหมือนกับเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาลที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศแยกสังฆกรรมจากคณะสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าเป็นประธานและทรงปกครองอยู่ ซึ่งการประกาศดังกล่าวนี้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินว่ามีเจตนาในการทำสังฆเภทหรือไม่ และเมื่อพิจารณาต่อไปอีกว่าในระยะแรกของการสถาปนารธรรมยุติกนิกาย พระสงฆ์ทั้งธรรมยุติกนิกายและมหานิกายยังสามารถร่วมสังฆกรรมกันได้ ขนบธรรมเนียมที่เคร่งครัดจนไม่อาจร่วมสังฆกรรมกับพระสงฆ์มหานิกายของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายนั้น เพิ่งจะปรากฏเมื่อวชิรญาณภิกษุผู้สถาปนารธรรมยุติกนิกายเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ อย่างไรก็ตามพระองค์ได้ทรงมีพระบรมราชธิบายว่า พระสงฆ์ทั้งสองนิกายมีความสามัคคีกันดี จึงสรุปได้ว่าการสถาปนารธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุนั้น ไม่ได้เป็นการทำสังฆเภทหรือทำให้สงฆ์แตกแยกกันจึงไม่เป็นอนันตริยกรรมอีกด้วย

The establishment of Dhammayuttika Nikaya of Vajiranañña Bhikkhu: The problem of Sanghabheda

Abstract

The research finds that Vajiranañña Bhikkhu did not declare his separation from religious ceremonies of the assembly of monks in Mahathat Temple in the same way that Devadatta Bhikkhu did from those chaired and ruled by the Lord Buddha during His lifetime. Such declaration was used as a criterion to judge whether there was an intention to cause Sanghabheda (schism). Moreover, during the

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การสถาปนารธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุ : ปัญหาเรื่องสังฆเภท” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๕๓.

** อาจารย์ประจำคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเนชั่น

initial period of the Dhammayuttika Nikaya sect, monks of the Dhammayuttika Nikaya and Maha Nikaya sects were able to take part in common religious ceremonies. More restricted rules that prevented them from doing so appeared after the founder of the Dhammayuttika Nikaya sect had ascended the throne to become King Rama IV. The King explained however that members of the two sects were in a spirit of unity. It can be concluded that the establishment of the Dhammayuttika Nikaya sect by Vajiranāna Bhikkhu did not cause disagreement among Buddhist monks, or Sanghabheda, which is considered to be an Anantariyakarma in Buddhism.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ เมื่อทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎไทรทองผนวชอยู่ในพระพุทธศาสนามีพระสมณฉายาว่าวชิรญาณภิกษุ พระองค์ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายเป็นคณะสงฆ์ขึ้นอีกคณะหนึ่งซึ่งแต่เดิมมีคณะสงฆ์สยามวงศ์* หรือที่วชิรญาณภิกษุทรงเรียกว่าอาณาจักรนิกาย (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๕: ๕๑๕) หรือมหานิกายเป็นคณะสงฆ์สยามวงศ์คณะเดียว ที่ดำรงอยู่ก่อนในราชอาณาจักรไทยที่สืบมาแต่สมัยสุโขทัยเป็นพระสงฆ์พื้นเมืองก่อนเกิดธรรมยุติกนิกาย แม้ว่าการที่วชิรญาณภิกษุทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นมาจะได้รับการพิจารณาว่าเป็นการปฏิรูปพระพุทธศาสนา แต่ในขณะเดียวกันก็มีผู้วิจารณ์ว่าพระองค์ทรงใช้พระพุทธศาสนาเพื่อเป็นวิถีทางสู่อำนาจทางการเมือง โดยใช้เวลาที่ทรงผนวชสร้างพระบารมี (วันทนีย์ สงศิริ, ๒๕๒๕: ๖๕๗) ทำให้เกิดข้อสังเกตที่พิจารณาได้ว่าการที่วชิรญาณภิกษุทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นนั้น เป็นการใช้พระพุทธศาสนาเพื่อเป็นฐานสำคัญที่จะสนับสนุนพระองค์ในเวลาข้างหน้า โดยเป็นเครื่องมือและวิถีทางในการสร้างบารมีเพื่อที่จะกลับไปสู่อำนาจทางการเมืองใหม่

การศึกษาวิจัยเรื่องการผนวชของวชิรญาณภิกษุ และการสถาปนาธรรมยุติกนิกายที่ผ่านมานั้น เป็นการศึกษาในสองประเด็น คือ ประเด็นที่วิเคราะห์การสถาปนาธรรมยุติกนิกายในทางประวัติศาสตร์ การเมือง และประเด็นที่วิเคราะห์การสถาปนาธรรมยุติกนิกายว่าเป็นการปฏิรูปพระพุทธศาสนา ซึ่งการศึกษาทั้งสองประเด็นยังไม่ได้ตอบปัญหาที่เป็นประเด็นสำคัญที่มีผู้วิพากษ์วิจารณ์ ถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในวงวิชาการพุทธศาสนาตั้งแต่เริ่มมีการสถาปนา

ธรรมยุติกนิกายเป็นต้นมาจนถึงในปัจจุบันว่า การที่วชิรญาณภิกษุทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นมานั้นเป็นการทำสังฆเภทหรือทำให้สงฆ์แตกแยกกันหรือไม่ เพราะข้อเท็จจริงที่ตามมาจากการกระทำดังกล่าวนี้ได้ส่งผลให้คณะสงฆ์ภายในราชอาณาจักรแบ่งออกเป็นนิกายใหญ่ที่ล้าคดสองนิกาย คือ มหานิกายซึ่งเป็นนิกายที่มีมาแต่เดิมในราชอาณาจักร กับธรรมยุติกนิกายซึ่งเป็นนิกายใหม่ที่วชิรญาณภิกษุทรงสถาปนาขึ้น โดยในการเริ่มต้นสถาปนาธรรมยุติกนิกายนั้น วชิรญาณภิกษุทรงให้เหตุผลว่าพระสงฆ์มหานิกายมีวัตรปฏิบัติที่เป็นอาชญาปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติที่ประพฤติตามกันมาแต่ผิดพระธรรมวินัย (กรมการศาสนา, ๒๕๔๘: ๓๑๕) พระองค์ทรงรังเกียจที่จะต้องประทับร่วมกับพระสงฆ์มหานิกายเพราะพระองค์ไม่นับถือพระสงฆ์เหล่านั้นแล้ว (วันทนีย์ สงศิริ, ๒๕๒๕: ๘๒) เนื่องจากการขาดทวิญญูสามัญญตาและสัสสสามัญญตา คือ ความรังเกียจว่าพระสงฆ์มหานิกายไม่ได้รักษาศีลให้บริสุทธิ์เสมอกันกับพระสงฆ์คณะของพระองค์ทำให้วชิรญาณภิกษุทรงไม่ร่วมทำอุโบสถสังฆกรรมตลอดจนสังฆกรรมอื่นๆ กับพระสงฆ์มหานิกาย ซึ่งการกระทำดังกล่าวนี้อาจพิจารณาได้ว่าเป็นการทำสังฆเภท ซึ่งเมื่อศึกษาเปรียบเทียบในอุปาลิสังฆเภทสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระอุบาลีถึงเรื่องการทำสังฆเภทว่าสงฆ์จะแตกแยกกันด้วยสาเหตุ ๑๐ ประการ ซึ่งการไม่ร่วมทำอุโบสถสังฆกรรมนั้นจัดอยู่ในเหตุ ๑๐ ประการนี้ด้วย ความว่า

“...ภิกษุเหล่านั้นย่อมทอดทิ้งกัน แยกจากกัน ทำสังฆกรรมแยกกัน สวดปาติโมกข์ แยกจากกันด้วยวัตถุ ๑๐ ประการนี้ ดูก่อนอุบาลี สงฆ์จะเป็นผู้แตกกันด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล” (อง.ทสก.๓๔/๓๕/๑๓๖)

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าวอาจอธิบายได้ว่าที่วชิรญาณภิกษุทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นมานั้นเป็น

* ตั้งแต่เดิมมานั้น พระสงฆ์ไทยยังไม่มีนิกายโดยเรียกตนเองว่าพระสงฆ์สยามวงศ์หรือสมณวงศ์ นอกจากนั้นภายในราชอาณาจักรยังมีพระสงฆ์พม่า มอญ กัมพูชา ลาว เวียดนาม และจีนแต่มีจำนวนไม่มากถึงกับจะจัดว่าเป็นนิกายได้ในเวลานั้น

การทำสังฆเภท ซึ่งพิจารณาต่อไปได้ว่าเป็นหนึ่งในอนันตริยกรรมหรือกรรมหนัก ๕ อย่างในพุทธศาสนา

๑. ความหมายของสงฆ์และสังฆเภท

คำว่าสงฆ์หรือสังฆะเป็นศัพท์เฉพาะทางพุทธศาสนา หมายถึง หมู่หรือกลุ่มซึ่งมีจำนวนสมาชิกตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ในทางพุทธศาสนาคำว่า สังฆะ หมายถึง พระสงฆ์จำนวน ๔ รูป (พระราชปริยัติ [สฤยห์ สิริโร], ๒๕๕๒: ๑) ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ได้อธิบายความหมายของคำว่า สงฆ์หรือสังฆะว่า “ชื่อว่าพระสงฆ์เพราะอรรถว่า รวมกันด้วยธรรมที่ทัดเทียมกันคือ ทิฐิและศีล” (วิ.มหา.อ.๑/๓๑๕)

สงฆ์หรือสังฆะไม่ได้หมายความว่าพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง แต่หมายถึงคณะของพระภิกษุที่มีการรวมตัวกันอย่างเป็นระบบในลักษณะสังคมของบรรพชิต อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระภิกษุอยู่อาศัยรวมๆ กันแต่ไม่มีความสัมพันธ์กัน ย่อมไม่ใช่สงฆ์ แต่เป็นพระภิกษุที่อยู่แยกๆ กันคือ ชนิดต่างคนต่างอยู่ ซึ่งในพุทธศาสนาคำนี้ถึงพระวินัยและปาติโมกข์ที่เป็นสิ่งรวมพระภิกษุเข้าด้วยกัน กล่าวคือนอกจากจะอยู่ภายใต้กฎระเบียบเดียวกันแล้ว ยังต้องมีกิจกรรมเพื่อส่วนรวมร่วมกันอีกด้วย ซึ่งการที่พระภิกษุไม่ยอมสังฆกรรมร่วมกันจึงเป็นเงื่อนไขของการแตกแยก (เมตตานนโท ภิกขุ, ๒๕๕๕: ๗๑) ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเป็นสังฆเภท

คำว่า สังฆเภท เป็นคำสมาส คือเอาคำสองคำมารวมเป็นคำเดียวเมื่อจะแยกออกตามมูลเดิมก็ได้แก่ สังฆะคำหนึ่ง เภทะคำหนึ่ง สังฆะ แปลตามพยานะว่า หมู่ หมายความว่าถึงพระภิกษุสงฆ์

ภะ แปลว่า ทำลาย เมื่อเอาคำสองคำนี้มารวมกันเข้าแล้วเป็น สังฆเภท แปลว่า การทำลายสงฆ์ (สำนักอบรมครูวัดสามพระยา, ๒๕๔๔: ๕๕-๕๖) แต่นิยมแปลว่าความแตกแห่งสงฆ์ การทำให้สงฆ์แตกจากกัน กำหนดด้วยไม่ทำอุโบสถ ปวารณาและสังฆกรรมด้วยกัน (พระธรรมปิฎก [ประยุทธ์ ปยุตฺโต], ๒๕๕๖: ๒๖๔) สังฆเภท หมายความว่า

การชวนชวายเป็นสงฆ์แตกความสามัคคีกัน ไม่ปรองดองกัน จนถึงกับแยกกันทำอุโบสถสังฆกรรม แม้จะมีการห้ามปราม ตักเตือนจนสงฆ์ประชุมกันให้เลิกละพฤติกรรมอย่างนั้นเสีย ก็ยังไม่ปฏิบัติตามยังผินทำเช่นนั้นอีกไม่เลิกรา เช่นนี้จัดเป็นสังฆเภท ผู้ทำสังฆเภทองค์แรกคือพระเทวทัต (พระธรรมกิตติวงศ์ [ทองดี สุรเตโช], ๒๕๔๘: ๑๐๕๒) ในพระวินัยปิฎก จุลวรรค สังฆเภทชั้นแรก พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสาเหตุของการเกิดสังฆเภทไว้ ๑๔ ประการ ความว่า

๑. ย่อมแสดงอธรรมว่า เป็นธรรม
๒. ย่อมแสดงธรรมว่า เป็นอธรรม
๓. ย่อมแสดงสิ่งไม่เป็นวินัยว่า เป็นวินัย
๔. ย่อมแสดงวินัยว่า ไม่เป็นวินัย
๕. ย่อมแสดงคำอันตถาคตมิได้ตรัสภษิตไว้ว่าเป็นคำอันตถาคตตรัสภษิตไว้
๖. ย่อมแสดงคำอันตถาคตตรัสภษิตไว้ว่าเป็นคำอันตถาคตมิได้ตรัสภษิตไว้
๗. ย่อมแสดงกรรมอันตถาคตมิได้ประพฤติมาว่าเป็นกรรมอันตถาคตประพฤติมา
๘. ย่อมแสดงกรรมอันตถาคตประพฤติมาว่าเป็นกรรมอันตถาคตมิได้ประพฤติมา
๙. ย่อมแสดงสิ่งที่ตถาคตมิได้บัญญัติไว้ว่าเป็นสิ่งที่ตถาคตบัญญัติไว้
๑๐. ย่อมแสดงสิ่งที่ตถาคตบัญญัติไว้ว่าเป็นสิ่งที่ตถาคตมิได้บัญญัติไว้
๑๑. ย่อมแสดงอนาบัติว่า เป็นอาบัติ
๑๒. ย่อมแสดงอาบัติว่า เป็นอนาบัติ
๑๓. ย่อมแสดงอาบัติเบาว่า เป็นอาบัติหนัก
๑๔. ย่อมแสดงอาบัติหนักว่า เป็นอาบัติเบา
๑๕. ย่อมแสดงอาบัติมีส่วนเหลือว่า เป็นอาบัติหาส่วนเหลือมิได้
๑๖. ย่อมแสดงอาบัติหาส่วนเหลือมิได้ว่า เป็นอาบัติมีส่วนเหลือ

๑๗. ย่อมแสดงอาบัติชั่วหยาบว่า เป็นอาบัติไม่ชั่วหยาบ

๑๘. ย่อมแสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่า เป็นอาบัติชั่วหยาบ (วิ.จุ.๙/๔๐๕/๓๑๗-๓๑๘)

ในอุปาลิสังฆเภทสูตร เมื่อพระอุบาลีทูลถามว่า “พระองค์ตรัสว่า สังฆเภท สังฆเภท ดังนี้ สงฆ์จะเป็นผู้แตกกันด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล” พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า

ดูก่อนอุบาลี ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมว่า เป็นธรรม ๑ ย่อมแสดงสิ่งที่เป็นธรรมว่าไม่เป็นธรรม ๑ ย่อมแสดงสิ่งที่ไม่ใช่วินัยว่าเป็นวินัย ๑ ย่อมแสดงสิ่งที่เป็นวินัยว่าไม่เป็นวินัย ๑ ย่อมแสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้กล่าวไว้ไม่ได้บอกไว้ว่า ตถาคตกล่าวไว้บอกไว้ ๑ ย่อมแสดงสิ่งที่ตถาคตกล่าวไว้บอกไว้ว่า ตถาคตไม่ได้กล่าวไว้ไม่ได้บอกไว้ ๑ ย่อมแสดงสิ่งที่ตถาคตไม่เคยประพจน์ติมาว่า ตถาคตเคยประพจน์ติมาว่า ตถาคตไม่เคยประพจน์ติมา ๑ ย่อมแสดงสิ่งที่ตถาคตไม่บัญญัติไว้ว่า ตถาคตบัญญัติไว้ ๑ ย่อมแสดงสิ่งที่ตถาคตบัญญัติไว้ว่า ตถาคตไม่บัญญัติไว้ ๑ ภิกษุเหล่านั้นย่อมทอดทิ้งกันแยกจากกัน ทำสังฆกรรมแยกกัน สวดปาติโมกข์แยกจากกัน ด้วยวัตถุ ๑๐ ประการนี้ ดูก่อนอุบาลี สงฆ์จะเป็นผู้แตกกันด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล” (อง.ทสก. ๓๘/๓๕/๑๓๕-๑๓๖)

ในอาณนทสังฆเภทสูตรพระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสในลักษณะเดียวกันกับอุปาลิสังฆเภทสูตรความว่า

“ดูก่อนอาณนท ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมว่าเป็นธรรม ย่อมแสดงสิ่งที่เป็นธรรมว่า ไม่ใช่ธรรม... ย่อมแสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ว่า ตถาคตบัญญัติไว้ ย่อมแสดงสิ่งที่ตถาคตบัญญัติไว้ว่า ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ ภิกษุเหล่านั้นย่อมทอดทิ้งกัน ย่อมแยกจากกัน ย่อมทำสังฆกรรมแยกกัน สวดปาติโมกข์แยกจากกัน ด้วยวัตถุ ๑๐ ประการนี้ ดูก่อนอาณนทสงฆ์จะเป็นผู้แตกต่างกันด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล” (อง.ทสก. ๓๘/๓๗/๑๓๗-๑๓๘)

อย่างไรก็ตาม ถ้าสงฆ์แตกแยกกันแล้วแต่ยังไม่ถึงกับแยกกันทำอุโบสถกรรม ปวารณากรรมและสังฆกรรมต่างหากกันนั้น ไม่จัดว่าเป็นสังฆเภทแต่เป็นเพียงแค่สังฆราชี ซึ่งหมายถึงความร้าวรานกันแห่งสงฆ์ ในพระวินยปิฎก จุลวรรค สังฆเภทขันธกะ พระพุทธเจ้าทรงอธิบายถึงเรื่องสังฆราชีไว้ ความว่า

“ดูก่อนอุบาลี ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุหนึ่งรูป ฝ่ายหนึ่งมี ๒ รูป รูปที่ ๔ ประกาศให้จับสลากว่า นี้อธรรม นี้นินย นี้อัตถุศาสน์ ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จงขอบใจสลากนี้ ดูก่อนอุบาลี แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ เป็นสังฆราชีแต่ไม่เป็นสังฆเภท

ดูก่อนอุบาลี ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ ๒ รูป ฝ่ายหนึ่งก็มี ๒ รูป รูปที่ ๕ ประกาศให้จับสลากว่า นี้อธรรม นี้นินย นี้อัตถุศาสน์ ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จงขอบใจสลากนี้ ดูก่อนอุบาลี แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ก็ เป็นสังฆราชีแต่ไม่เป็นสังฆเภท

ดูก่อนอุบาลี ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ ๒ รูป ฝ่ายหนึ่งมี ๓ รูป รูปที่ ๖ ประกาศให้จับสลากว่า นีธรรม นีวินัย นีลัตถุศาสน์ ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จงขอบใจสลากนี้ ดูก่อนอุบาลี แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ก็เป็นสังฆราช แต่ไม่เป็นสังฆเภท

ดูก่อนอุบาลี ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ ๓ รูป ฝ่ายหนึ่งก็มี ๓ รูป รูปที่ ๗ ประกาศให้จับสลากว่า นีธรรม นีวินัย นีลัตถุศาสน์ ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จงขอบใจสลากนี้ ดูก่อนอุบาลี แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ก็เป็นสังฆราช แต่ไม่เป็นสังฆเภท

ดูก่อนอุบาลี ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ ๓ รูป ฝ่ายหนึ่งมี ๔ รูป รูปที่ ๘ ประกาศให้จับสลากว่า นีธรรม นีวินัย นีลัตถุศาสน์ ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จงขอบใจสลากนี้ ดูก่อนอุบาลี แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ก็เป็นสังฆราช แต่ไม่เป็นสังฆเภท

ดูก่อนอุบาลี ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ ๔ รูป ฝ่ายหนึ่งมี ๔ รูป รูปที่ ๙ ประกาศให้จับสลากว่า นีธรรม นีวินัย นีลัตถุศาสน์ ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จงขอบใจสลากนี้ ดูก่อนอุบาลี แม้ด้วยเหตุอย่างนี้แล เป็นทั้งสังฆราช และสังฆเภท

ดูก่อนอุบาลี ภิกษุ ๙ รูป หรือเกินกว่า ๙ รูป เป็นทั้งสังฆราชและสังฆเภท

ดูก่อนอุบาลี ภิกษุณีทำลายสงฆ์ย่อมไม่ได้ แต่พยายามเพื่อจะทำลายได้

สิกขมานา... สามเณร... สามเณรี... อุบาสก... อุบาสิกาที่ทำลายสงฆ์ไม่ได้ แต่พยายามเพื่อจะทำลายได้ ดูก่อนอุบาลี ภิกษุ ปกัตตตะ มีสังฆวาสนะเสมอกัน อยู่ในสีมาเดียว

กันย่อมทำลายสงฆ์ได้” (วิ.จ.๙/๔๐๔/๓๑๕--๓๑๗)

ผู้ที่ทำสังฆเภทนั้นอาจพิจารณาได้ว่าเป็นผู้ทำอนันตริยกรรม ซึ่งต้องไปเกิดในอบายตกนรก ดังที่ในพระวินัยปิฎก จุลวรรค สังฆเภทขันธกะ พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “ดูก่อนอุบาลี ภิกษุทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันแล้ว ย่อมได้รับผลชั่วร้าย ตั้งอยู่ชัวยกับ ย่อมไหม้ในนรกตลอดกัป” (วิ.จ.๙/๔๐๗/๓๑๙) ในอานันทสังฆเภทสูตร พระพุทธเจ้าก็ตรัสกับพระอานนท์ว่า ผู้ทำอนันตริยกรรมต้องไปเกิดในอบายตกนรก ความว่า

“ดูก่อนอานนท์ บุคคลผู้ที่ทำลายสงฆ์ ผู้พร้อมเพรียงกันนั้น จะเสวยผลกรรมอยู่ในนรกตลอดกัปหนึ่ง บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ยินดีแล้วในการแตกแยก ตั้งอยู่ในธรรม เป็นผู้เข้าถึงอบาย เข้าถึงนรก ตั้งอยู่ในนรกนั้นตลอดกัปหนึ่ง ย่อมพลาดจากธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ ย่อมเสวยกรรมอยู่ในนรกตลอดกัปหนึ่ง เพราะทำลายสงฆ์ ผู้พร้อมเพรียงกันให้แตกกัน” (อง.ทสก. ๓๘/๓๘/๑๓๘)

การทำสังฆเภทยังมีเกณฑ์ในการตัดสินว่าผู้ที่ทำสังฆเภทนั้นจะต้องไปเกิดในอบายหรือไม่ซึ่งการตัดสินจากเกณฑ์ดังกล่าวผู้ที่ทำสังฆเภทแล้วต้องไปเกิดในอบายก็มี ผู้ที่ทำสังฆเภทแล้วไม่ต้องไปเกิดในอบายก็มี (ดูรายละเอียดใน วิ.จ.๙/๔๑๑-๔๑๒/๓๒๑-๓๒๔) เรื่องสังฆเภทนี้ปรากฏทั้งในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามและทรงวางวิธีป้องกันไว้ ไม่ทรงปรารถนาจะให้เกิดขึ้นภายในสังฆมณฑลจึงได้ทรงแสดงโทษของการทำสังฆเภทไว้อย่างหนัก (สำนักอบรมครูวัดสามพระยา, ๒๕๔๔: ๘๐)

๒. วิเคราะห์การสถาปนาธรรมยุติกนิกายกับ ปัญหาเรื่องสังฆเภท

การถกเถียงกันในประเด็นเรื่องท้าววชิรญาณภิกษุ
ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายเป็นการทำสังฆเภทหรือทำ
ให้สงฆ์แตกแยกกันหรือไม่นั้น สันนิษฐานว่าคงจะมีการ
อภิปรายกันมาตั้งแต่เมื่อวชิรญาณภิกษุได้เริ่มสถาปนาธรรม
ยุติกนิกายขึ้นเป็นคณะสงฆ์อีกคณะหนึ่งภายในราชอาณาจักร
เพราะได้ปรากฏความไม่พอใจของบุคคลหลายฝ่ายและได้มี
ผู้ตำหนิวชิรญาณภิกษุ ดังที่พระวชิรญาณภิกษุทรงอธิบาย
ไว้ ความว่า

“บุคคลเหล่าที่เป็นอำิสทหายาทางมงาย
หรือเป็นคนกระด้างถือตัวจักไม่ชอบใจศาสน
นี้ จักยังความซึ่งโกรธให้เกิดขึ้น (แต่ว่า)
ข้าพเจ้าทั้งหลายจักทำอะไรกับคนเหล่านั้น
ได้เล่า เขียวเขาติข้าพเจ้าทั้งหลายตามสบาย
เถิด ที่จริงการติและชมของคณเหล่านั้น
ไม่นับเป็นประมาณเลยด้วยประการทั้งปวง”
(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๕:
๓๕๓)

การตำหนิวชิรญาณภิกษุดังกล่าวข้างต้นเชื่อว่า
คงจะรวมถึงประเด็นเรื่องสังฆเภทด้วย อย่างไรก็ตามหลักฐาน
ที่ได้แสดงให้เห็นถึงประเด็นดังกล่าวเป็นลายลักษณ์อักษรที่
สามารถจะสืบค้นไปได้ก็ปรากฏอยู่จำนวนหนึ่งแต่เป็นหลักฐาน
ในช่วงหลังจากที่วชิรญาณภิกษุทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกาย
แล้วเป็นเวลานาน เป็นช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย
ซึ่งจัดเป็นหลักฐานประเภทชั้นรอง เอกสารหลักฐานดังกล่าว
นี้ได้มีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวางถึงปรากฏการณ์ต่างๆ
ที่เกิดขึ้นหลังจากที่วชิรญาณภิกษุทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกาย
ขึ้นเป็นคณะสงฆ์อีกคณะหนึ่งภายในราชอาณาจักรรวมถึง
ประเด็นเรื่องการสถาปนาธรรมยุติกนิกายนั้นเป็นการทำ

สังฆเภทหรือไม่ ในเอกสารเหล่านี้มีเอกสารจำนวนหนึ่งที่มี
เนื้อหาของเอกสารเป็นลักษณะการเขียนโต้แย้งและโจมตี
กันระหว่างพระสงฆ์ในนิกายเดิมคือพระสงฆ์มหานิกายกับ
พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในประเด็นเรื่องท้าววชิรญาณภิกษุ
ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกาย การโต้แย้งและโจมตีระหว่าง
กันดังกล่าวนี้มีลักษณะคล้ายกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน
อาณาจักรล้านนาในสมัยที่คณะสงฆ์เกิดความขัดแย้งกันและ
ได้แบ่งออกเป็นสองคณะ คือ คณะวัดสวนดอกและคณะวัด
ป่าแดง ซึ่งคณะสงฆ์ทั้งสองคณะนี้ได้เขียนเอกสารเป็น
ลายลักษณ์อักษรแสดงถึงความบริสุทธิ์ของคณะตนเองว่า
ถูกต้องตรงตามพระธรรมวินัยและโจมตีคณะตรงข้ามอย่าง
รุนแรงว่าประพฤติดิตพระธรรมวินัย กล่าวคือ คณะวัด
สวนดอกเขียนเรื่องตำนานมูลศาสนา ส่วนคณะวัดป่าแดง
พระรัตนปัญญาได้เขียนเรื่องชินกาลมาลีปกรณ์ อย่างไรก็ตาม
การตอบโต้กันระหว่างพระสงฆ์มหานิกายและพระสงฆ์
ธรรมยุติกนิกายในลักษณะดังกล่าวนี้เกิดขึ้นอย่างชัดเจน
เป็นอย่างน้อย ๒ กรณี กล่าวคือ

๑. ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย
ได้ออกเอกสารเป็นหนังสือชื่อ “ธรรมยุติกะวงศ์สายม
ณฑลอุดร” เขียนโดย พระอริยคุณาธาร (อุ่น) ในงานเขียน
นี้ได้กล่าวในเชิงตำหนิพระสงฆ์คณะเดิมซึ่งก็คือพระสงฆ์
มหานิกายว่าประพฤติดิตพระธรรมวินัยและได้อธิบายต่อไป
ว่าวชิรญาณภิกษุและสาธุศิษย์ได้ทำการฟื้นฟูวัดปฏิบัติให้
เป็นไปตามพุทธบัญญัติ (พระอริยคุณาธาร [อุ่น], ๒๔๓๖:
๒๓, ๔๕) ส่วนฝ่ายพระสงฆ์มหานิกายได้เขียนหนังสือออก
มาตอบโต้ชื่อ “พระธรรมยุตในทัศนะของข้าพเจ้า” เขียนโดย
สีหนาทภิกษุ* ในงานเขียนนี้ได้กล่าวหาว่าการที่วชิรญาณภิกษุ
ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายนั้นเป็นการทำสังฆเภท (สีหนาท
ภิกษุ, ๒๕๒๔: ๖๗)

* พระราชาคณะฝ่ายมหานิกาย ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์
สูงสุดเป็นพระราชวชิรมุนี เจ้าคณะจังหวัดเลย

2. ในปีพ.ศ. ๒๔๘๐ พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้ออกเอกสารเป็นหนังสือชื่อ “มหาศาสนวงศ์” เขียนโดย พระครูศิริ ปัญญามุนี (อ่อน) ในงานเขียนนี้ได้อธิบายว่า พระอุปฌาย์ของวชิรญาณภิกขุได้กล่าววาทะของ พระสงฆ์มหานิกายนั้นล้นวงศ์มาตั้งแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ ให้กับพม่า พระสงฆ์ที่เหลืออยู่เป็นพวกอลัชชี ประพฤติผิดพระธรรมวินัย (พระครูศิริ ปัญญามุนี [อ่อน], ๒๔๘๐: ๒๐) ในปีต่อมาคือ ปี พ.ศ. ๒๔๘๑ พระสงฆ์มหานิกายได้เขียนหนังสือออกมาตอบโต้ ๒ เรื่อง โดย สุานิสสรโรภิกขุ คือ “ค่านมหาศาสนวงศ์” ในงานเขียนนี้ได้อธิบายว่าวงศ์ของพระสงฆ์มหานิกายนั้นเป็นวงศ์ที่บริสุทธิ์ (สุานิสสรโรภิกขุ, ๒๔๘๑: ๓๔-๔๔) และ “มารกับพระ สงครามเจียบระหว่าง ธรรมยุติ-มหานิกาย” ในงานเขียนนี้ได้อธิบายว่า หนังสือ “มหาศาสนวงศ์” ได้ทำให้พุทธศาสนิกชนหลงเชื่อเคารพนับถือแต่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย และดูหมิ่นพระสงฆ์ มหานิกาย (สุานิสสร, ๒๔๘๑: ๓๒) อย่างไรก็ตามใน “มาร กับพระ สงครามเจียบระหว่างธรรมยุติ-มหานิกาย” ได้อธิบาย ว่าวชิรญาณภิกขุไม่ได้ทำสังฆเภท (เรื่องเดียวกัน: ๒๕)

นอกจากนั้นยังมีเอกสารที่อธิบายว่า การที่ วชิรญาณภิกขุทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายได้ทำให้บุคคล ภายนอกคณะสงฆ์มีความเข้าใจว่าสงฆ์ภายในสังฆมณฑลมี ความแตกแยกกัน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) พระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายมหานิกายเมื่อครั้งยังเป็น พระปริยัติโสภณ ได้อธิบายถึงเรื่องนี้ไว้ ความว่า

“...การที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามงกุฎฯ ทรงกระทำเช่นนี้ (สถาปนาธรรมยุติกนิกาย-ผู้วิจัย) จะเพราะทรงปรารถนาอย่างไรก็ตาม เป็นมูลเหตุก่อให้เกิดปฏิกิริยาคือความเห็น ขึ้นแก่คนภายนอก ซึ่งพอจะแบ่งได้เป็น ๒ ค่าย คือค่ายหนึ่งว่า เป็นการที่ทรงกระทำ ชอบแล้ว แต่อีกค่ายหนึ่งกลับเห็นไปว่า เป็นการแยกสงฆ์ให้แตกจากกัน เรียกตามโวหาร

พระศาสนาว่า “สังฆเภท” สำหรับความเห็น ของข้าพเจ้าในขณะนี้เห็นว่าไม่เป็นสังฆเภท...” (สำนักอบรมครูวัดสามพระยา, ๒๔๙๔: ๗)

คงจะกล่าวไม่ได้ว่า เอกสารข้างต้นเหล่านั้นสะท้อน ความคิดโดยภาพรวมทั้งหมดของทั้งพระสงฆ์มหานิกายและ ธรรมยุติกนิกายภายในสังฆมณฑล ต่อประเด็นเรื่องการที่ วชิรญาณภิกขุทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกาย อย่างไรก็ตาม หลักฐานข้างต้นก็อาจอธิบายให้เห็น “ร่องรอยของความ แตกแยก” ภายในสังฆมณฑลของราชอาณาจักรไม่ว่าจะเป็น ในวงกว้างหรือไม่ก็ตามซึ่งได้เกิดขึ้นมาเป็นเวลายาวนาน นับตั้งแต่เมื่อวชิรญาณภิกขุได้สถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้น

การอธิบายเรื่องที่ว่าวชิรญาณภิกขุทรงสถาปนา ธรรมยุติกนิกายเป็นการทำสังฆเภทหรือทำให้สงฆ์แตกแยก กันหรือไม่นั้น สามารถพิจารณาได้จากเหตุการณ์ในช่วงเวลา ที่วชิรญาณภิกขุเริ่มต้นแยกตัวออกจากคณะสงฆ์เดิม สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายถึง พระดำริของวชิรญาณภิกขุในช่วงระยะเวลานี้ไว้ ความว่า

“...ครั้นได้ทรงทราบด้วยพระราช วิจารณ์ญาณว่า ลัทธิสมณนั้นมากมูลวุ่นวาย ไปด้วยลัทธิโมหวิหการ เหมือนกับยืมจุมูกท่าน มาหายใจ จะพูดสิ่งใดก็เป็นที่ต้องอ้าวงคิด เช่น อาจณณะกับปิกากว่า ท่านผู้ใหญ่เคยทำมา อย่างนี้ไม่แจ่มแจ้งแสดงเหตุชี้ออกมาให้เห็นจริง ได้ ถือแต่ลัทธิของตนนั้นดันตื้อไปมิได้รู้ว่ามีผิด และชอบ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งปัญญาทรงสังเวช เหนื่อยหน่ายขึ้นมาด้วยเหตุนี้ จึงได้เสด็จกลับ ลงมาประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุ ปรารถนา จะทรงเล่าเรียนพระไตรปิฎกพุทธวจนะครั้น ทรงศึกษาถึงข้อปฏิบัติต่างๆ ที่ได้มีมาแต่ โบราณก็ทรงอนมานได้ว่าศาสนวงศ์เป็น จลาจลมาแต่ครั้งกรุงเก่าแล้วกับได้ทรง

เห็นอาจารย์วัดของสมณะบางเหล่า ไม่นำมาซึ่งความเลื่อมใส ทรงสังเวชสลดพระไทยนัก ด้วยการสาสนาคือวงศ์บรรพชาอุปสมบท เห็นว่าเป็นของมีรากเง่าอันเน่าผุ ไม่มีมูลที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส...” (จารุดี โผล่ประการ, บรรณาธิการ, ๒๕๕๖: ๑๔๔-๑๔๕ สกัดตามต้นฉบับ)

อรรถจักร สัตยานุรักษ์อธิบายว่า พระดำริของวชิรญาณภิกขุข้างต้นนี้เป็นการปฏิเสธความมีอยู่ของคณะสงฆ์ไทย ซึ่งเท่ากับเป็นการปฏิเสธสิ่งที่พระสงฆ์สอนอยู่ในเวลานั้นด้วยว่ามีไซ้ปรมัตถสัจจะหรือมีไซ้คำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง (อรรถจักร สัตยานุรักษ์, ๒๕๓๘: ๑๙) นฤมล ธีรวัฒน์อธิบายว่า วิธีเดียวที่วชิรญาณภิกขุจะทรงแยกตัวออกจากนิกายเดิมได้นั้นคือต้องทรงปฏิเสธความมีอยู่ของคณะสงฆ์เดิม พระองค์จึงจะมีความชอบธรรมในการแสวงหาวงศ์บรรพชาอุปสมบทใหม่เพื่อสืบทอดพระศาสนา ไม่เช่นนั้นการแยกตัวโดยที่ยอมรับความมีอยู่ของนิกายเดิมโดยที่มีได้มีหลักธรรมใหม่นั้นจะเข้าข่ายการทำสังฆเภท (นฤมล ธีรวัฒน์, ๒๕๒๕: ๘๖) อย่างไรก็ตามก็มีทัศนะที่อธิบายว่าวชิรญาณภิกขุไม่ได้ทรงปฏิเสธความมีอยู่ของคณะสงฆ์ไทย เพียงแต่วชิรญาณภิกขุมีความประสงค์ที่จะประพจน์วัตรปฏิบัติให้เคร่งครัดตามพระธรรมวินัยดังที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือไว้ก่อนที่ยังไม่ได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชอธิบายว่า วชิรญาณภิกขุไม่ได้ทำสังฆเภทและทรงเป็นผู้ฟื้นฟูพุทธศาสนา ความว่า

“พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วชิรญาณภิกขุ-ผู้วิจัย) ไม่ได้ทำสังฆเภท แต่ทรงเป็นผู้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ถ้าการปฏิบัติฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของพระองค์เป็น

การทำสังฆเภทแล้ว การปฏิบัติฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของท่านผู้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาทั้งหลายในอดีต...ก็เป็นการทำสังฆเภททั้งหมด และการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวแก่สมานสังวาส นานาสังวาส ห้ามสมาคมคบหากับภิกษุผู้อลัชชีหรือภิกษุผู้มีทวิปฏิสังขกคคค่านพระธรรมวินัย ก็จะไม่เป็นไปเพื่อทำสังฆเภทด้วยหรือ” (สมเด็จพระญาณสังวร [สุวฑฺฒโน], ๒๕๓๑: ๘๐-๘๑)

จากข้อวิจารณ์ของวชิรญาณภิกขุ ในเรื่องวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์คณะเดิมหรือมหานิกายนั้นเมื่อพิจารณาแล้วก็พบว่าเป็นความจริง ดังเหตุการณ์ในปี พ.ศ. ๒๓๔๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงใช้พระราชอำนาจเลิกพระสงฆ์ที่ละเมิดพระวินัยเป็นจำนวน ๑๒๔ รูป แต่ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาพระสงฆ์ประพฤติดิตพระวินัยได้ ดังปรากฏว่าในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ยังมีกรณีการชำระคดีพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ถึง ๓ รูปเพราะสืบสวนได้ความจริงว่าพระราชาคณะเหล่านั้นประกอบเมถุนปาราชิกจนมีลูกเต็บโต (วันทนิยสังศิริ, ๒๕๒๕: ๙๒) ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๔๕ สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงโปรดฯ ให้ชำระคดีพระสงฆ์ที่ประพฤติดิตพระวินัยครั้งใหญ่ ดังที่ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ อธิบายไว้ ความว่า

“...เกิดชำระความพระสงฆ์ที่ประพฤติดิตอนาจารย์มิกวร ได้ตัวชำระสักก็มากประมาณ ๕๐๐ เศษ ที่หนีไปก็มาก พระราชาคณะเป็นปาราชิกก็หลายรูป...” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๕๐๔: ๘๑) การที่พระสงฆ์ประพฤติดิตพระวินัยกันมากเช่นนี้ มีผลทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องตรัสอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า

กรมพระปรมาภิไธยชิโนรสและพระราชฯ
คณะให้ช่วยกันแต่งหนังสือโอวาทานุสรณ์ขึ้น
เพื่ออบรมพระสงฆ์ (วันทนิย ส่องศิริ, ๒๕๒๕:
๙๒)

ในเวลาต่อมาเมื่อวชิรญาณภิกษุได้เสด็จมาประทับ
ที่วัดมหาธาตุ พระองค์ได้ทรงตั้งลัทธิจริยาธิฐานบูชา
เทพยดาผู้รักษาศาสนาทั้งสี่ทิศแปดทิศในอุโบสถวัดมหาธาตุ
ขอให้ได้พบพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีงามถูกต้องตามพระธรรมวินัย
เพื่อจะได้ถือเป็นแบบอย่างของการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิด
ผลดีต่อไป ความว่า

“...ข้าพเจ้านี้ อุทิศต่อพระผู้มีพระภาคย์
ออกบวชด้วยความเชื่อความเลื่อมใส มิได้
เพ่งต่ออำิสสิ่งหนึ่งสิ่งใด มีลาภยศและความ
สรรเสริญเป็นต้น ถ้าวางบรรพชาอุปสมบท
ที่เนื่องมาแต่พระสุตตทศพล ยังมีอยู่เหลืออยู่
ณ ประเทศใดทิศใดขอให้ได้ประสบหรือให้ได้
ยินข่าวให้ได้ในสามวันเจ็ดวัน ถ้าไม่เป็นดังนั้น
ข้าพเจ้าจะเข้าใจว่าสาสนวงษ์นั้นสิ้นแล้วจะสึก
เป็นฆราวาสรักษาศีลห้าศีลแปดตามสมควร...”
(จารุติ ฝโลประการ,บรรณานิการ, ๒๕๔๖:
๑๔๕ สะกดตามต้นฉบับ)

กระจำง นั้นทโพธิ์ได้วิจารณ์คำลัทธิจริยาธิฐาน
ของวชิรญาณภิกษุดังกล่าวข้างต้นไว้อย่างรุนแรง ความว่า

“จากคำประกาศดังกล่าวซึ่งอ้างว่า
เป็นคำปาวประกาศแก่เทวดา แต่โดยเนื้อแท้
แล้วก็คือประกาศต่อคณะสงฆ์ไทยที่มีอยู่ก่อน
นั้นว่าเหลวแหลก เหลวไหล ใช้ไม่ได้ อุปัชฌาย์
อาจารย์ไม่มีความรู้ ไม่น่าเชื่อถือ ศาสนาพุทธ
นั้นสูญไปตั้งแต่สมัยกรุงเก่าแล้ว วัดมหาธาตุฯ
อันเป็นที่ทรงผนวชครั้งแรกและทั้งเป็นที่

ประทับของสมเด็จพระสังฆราชในเวลานั้น
ก็เต็มไปด้วยพระอลัชชี คณะสงฆ์ไทยเป็น
เหมือนไม้ที่มีรากเหง้าอันเน่าผุพัง ฯลฯ ซึ่ง
ล้วนแต่เป็นคำด่าประจานอย่างหยาบคายที่
สุดต่อคณะสงฆ์ไทยอย่างไม่เคยมีมาก่อน ทั้ง
นี้เพื่อที่พระองค์จะถือเป็นสาเหตุที่จะแยก
ออกไปตั้งศาสนาจักรส่วนพระองค์ขึ้นใหม่นั้น
เอง ต่อปัญหาดังกล่าวนี้ได้มีผู้ตั้งข้อสังเกต
ไว้มากมายเกี่ยวแก่เหตุผลที่แท้จริงในการที่
พระองค์ทรงกล่าวจ้วงจาบคณะสงฆ์ไทย
รวมทั้งอุปัชฌาย์ อาจารย์ของพระองค์เอง
เพราะเหตุผลในทางปฏิบัติมีอยู่ว่ามันไม่น่า
เป็นไปได้ที่วงการพระสงฆ์ไทยในเวลานั้น
จะเลวทรามไปเสียทั้งหมด ถึงขนาดที่จะร่วม
ทำอุโบสถสังฆกรรมกันไม่ได้ เพราะอย่างน้อย
ในสังฆมณฑลนั้นก็ยังมีสมเด็จพระสังฆราช
(ตอน) ซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ของพระองค์เอง
หรือไม่มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ (กรมพระ-
ปรมาภิไธยชิโนรส-ผู้วิชัย) วัดพระเชตุพนฯ ซึ่ง
เป็นปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่และเป็นพระญาติผู้ใหญ่
ของพระองค์ ถ้าพระองค์ทรงพบเห็นความ
ไม่ดงามต่างๆ เช่นนั้นจริงก็ชอบที่จะเสนอ
ให้มีการชำระสะสางซึ่งจะเอากันถึงชั้น
สังคายนาก็ยังทำได้ แต่นี่กลับทรงด่าประณาม
ว่าคณะสงฆ์ไทยเลวไปทั้งหมด แล้วอ้างว่าไป
พบพระรามัญ (มอญ) (พระสุเมธมณี-ผู้วิชัย)
ผู้มีความรู้อันวิเศษหาผู้ใดในแผ่นดินสยาม
จะเสมอเหมือนมิได้ จนทรงเลื่อมใสและทรง
มอบตนเป็นศิษย์อย่างง่ายดายถึงเพียงนั้น
ฟังดูแล้วก็ไม่สมเหตุผลสมผลแต่ประการใด
นอกจากจะเป็นเรื่องการทรงใช้กลุบายเพื่อ
การแยกตัวเองออกไปสร้างศาสนาจักรแห่ง

ความยิ่งใหญ่ส่วนพระองค์เพื่อผลทาง
การเมืองในภายหน้าเท่านั้น...” (กระจ่าง
นันทโพธิ์, ๒๕๒๘: ๓๔๓๙)

สีหนาทภิกขุก็กล่าววิจารณ์ไว้ในลักษณะเดียวกัน
กับกระจ่าง ความว่า

“...การกลับ (วัดมหาธาตุฯ-ผู้วิัจัย)
คราวนี้ กลับไปเพื่อเล่าเรียนพระปริยัติธรรม
นี้ส่อให้เห็นว่า เมื่อหมดหวังราชบัลลังก์
แล้วมิได้หมายความว่าหมดความสุขเฉพาะแต่
ราชสมบัติเท่านั้น ถ้าหากว่าสึกออกไปยัง
จะเป็นที่ระแวงในเรื่องราชสมบัติด้วยอาจ
เกิดอันตรายขึ้นได้ อย่างว่าแต่เป็นชั้นสูงถึง
รัชทายาทเลยแม้เจ้านายที่ต่ำกว่านั้นยังเป็น
อันตรายถึงชีวิตก็มีเพราะสมัยนั้นถ้าระแวง
ผู้ใดว่าจะเป็นภัยแล้วก็กำจัดเสีย เรื่องนี้
พระจอมเกล้า (วชิรญาณภิกขุ-ผู้วิัจัย) ทราบ
ได้ดีจึงไม่กล้าสึกออกไป ในเมื่ออยู่จำเป็นต้อง
ศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้ เพื่อมีชื่อเสียง
ปรากฏต่อไป...” (สีหนาทภิกขุ, ๒๕๒๔: ๒๕)

สีหนาทภิกขุยังได้วิจารณ์ต่อไปถึงคำสั่งจกิริยา
ริษฐานของวชิรญาณภิกขุว่า

เมื่อ (วชิรญาณภิกขุ-ผู้วิัจัย) นึกถึง
ราชบัลลังก์ขึ้นมาก็ทำให้เกิดความหวังขึ้นจึง
คิดหาพรรคพวก แต่การนี้ต้องทำด้วยอุบาย
จึงหาคำพูดดีเตียนของเก่าให้ผู้อื่นเห็นตาม
หน้าตาม จะได้เลื่อมใสในพระองค์ขึ้น และ
สมัครเข้าเป็นพวกเดียวกัน คำพูดนี้เรียกว่า
โฆษณาชวนเชื่อเพื่อหาหมู่เข้าเป็นพรรค ซึ่ง
จัดว่าเป็นการเมืองโดยแท้ (เรื่องเดียวกัน: ๒๕)

นายแพทย์กี ฐานิสสรได้วิจารณ์วชิรญาณภิกขุ
อย่างรุนแรงในลักษณะเดียวกันกับสีหนาทภิกขุ ความว่า

“...พระชาย (พระสุเมธมนี-ผู้วิัจัย) กับ
พระวชิรญาณมีลัษณ์ลคมใน คืดการเมืองกัน
คือ หาอุบายให้เกิดความนิยมในบุญญาภินิหาร
ซึ่งเป็นแนวทางเพื่อหาลูกพรรคได้ง่ายขึ้น...”
(กี ฐานิสสร, ๒๕๑๘: [น])

สีหนาทภิกขุวิจารณ์ต่อไปถึงเรื่องที่ว่าวชิรญาณภิกขุ
กล่าวว่าการสืบวงศ์ของพระสงฆ์คณะเดิมลัษณ์วงศ์ ความว่า

คำว่าศาสนวงศ์ลัษณ์แล้วก็หมายเอาการ
บวช นี่ก็ผิดศาสนวงศ์มิใช่การบวชหรือวิธี
บวชเพราะสิ่งเหล่านี้เป็นแต่เพียงวิธีรับ
สมาชิกรับเข้าหมู่เท่านั้นเอง ตั้งแต่โบราณมา
รับรองได้ว่า ภิกษุสามเณรในประเทศไทยนี้
ไม่เคยมีผู้ใดบวชเอาเองต้องมีอาจารย์บวช
ต่อๆ กันมาทั้งนั้นเพราะไม่เคยขาดคณะสงฆ์
จะว่าบรรพชาอุปสมบทมีรากอันเนาฟูไป
อย่างไรได้เล่าข้อนี้พูดไม่เห็นสมเลย คำว่าไม่
มีมูลที่จะเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสนั้น
ยิ่งร้ายกาจมาก เพราะผิดธรรมดาของพระ-
พุทธเจ้าเกินไป ในพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้า
บัญญัติบรรพชาอุปสมบทวิธีไว้แต่เพียงเป็น
พิธีรับสมาชิกรับเข้าหมู่ ไม่ได้บัญญัติให้เป็นมูล
แห่งความเลื่อมใส ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายัง
ทรงพระชนม์อยู่ ได้พบภิกษุสามเณรที่ไหน
ไม่ปรากฏว่าถามถึงธรรมะที่เป็นข้อปฏิบัติ
เท่านั้นเพราะบางทีพระอุปชฌาย์ยังเป็น
ปุถุชน แต่ลัทธิวิหาริกเป็นพระอรหันต์ก็มี
(สีหนาทภิกขุ, ๒๕๒๔: ๒๖)

เมื่อพิจารณาถึงพระดำริของวชิรญาณภิกขุในช่วงเวลาที่จะทรงแยกตัวออกจากคณะสงฆ์เดิมดังกล่าวข้างต้น อาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะในเชิงการกล่าวบริภาษ ซึ่งอาจจะเข้าข่าย “คำด่า คำสบประมาท คำส่อเสียด” ที่พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธบัญญัติห้ามไม่ให้ภิกษุประพฤติปฏิบัติดังที่ในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ อธิบายไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ครั้งนั้น คำด่า
คำสบประมาทก็ได้เป็นที่พอใจของเราใน
บัดนี้ คำด่า คำสบประมาท จักเป็นที่พอใจ
เล่า การกระทำของพวกเธอนั้น ไม่เป็นไป
เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส
หรือเพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใส
แล้ว... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลพวกเธอพึง
ยกเลิกขบถที่ขึ้นแสดงอย่างนี้ ว่าดังนี้ เป็น
ปาจิตติย ในเพราะโสมสวา (วิ.มหา.๔/๑๘๕/
๒๙)

ในเลขียวัตถกัมมบัญญัติห้ามไว้ในลักษณะเดียวกัน ความว่า “ภิกษุห้า ต้องอาบัติ ๒ คือ ด่าอุปสัมบัน ต้องอาบัติปาจิตติย ๑ ด่าอนุสัมบัน ต้องอาบัติทุกกฏ ๑” (วิ.ป.๑๐/๒๙๒/๑๔๕) “ภิกษุกล่าวคำส่อเสียด ต้องอาบัติ ๒ คือ กล่าวคำส่อเสียดแก่อุปสัมบัน ต้องอาบัติปาจิตติย ๑ กล่าวคำส่อเสียดแก่อนุสัมบัน ต้องอาบัติทุกกฏ ๑” (วิ.ป.๑๐/๒๙๓/๑๔๕)

อย่างไรก็ตามวชิรญาณภิกษุไม่ได้กล่าวชัดเจนลงไปเป็นรายบุคคลว่าเป็นผู้ใด คงแต่กล่าวในลักษณะที่เรียกว่า “ติชุลมเหมารวม” ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วก็เป็นที่ชัดเจนและสามารถเข้าใจได้ว่าเป็นการกล่าวถึงพระสงฆ์ในขณะนั้นคือ มหานิกายซึ่งก็ล้วนแล้วแต่เป็นพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ของวชิรญาณภิกษุทั้งสิ้น พระสงฆ์มหานิกายที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวชิรญาณภิกษุนั้นมีหลายรูปด้วยกัน กล่าวคือ

๑. สมเด็จพระสังฆราช (สุข) สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อครั้งที่วชิรญาณภิกษุทรงผนวชเป็นสามเณร สมเด็จพระสังฆราช (สุข) ยังทรงมีสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระญาณสังวร พระองค์ได้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ให้กับวชิรญาณภิกษุ รวมถึงมีสมเด็จพระสังฆราช (มี) สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นพระอาจารย์ถวายศีล สมเด็จพระสังฆราช (สุข) ทรงเป็นพระอาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโล พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก่อน (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๘: ๕๘-๕๙) เนื่องจากที่สมเด็จพระสังฆราช (สุข) ทรงคุณทางวิปัสสนาธุระเมื่อครั้งที่เกิดเหตวิบัติโรครบาศในกรุงเทพฯเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๓ มีผู้คนเสียชีวิตมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงให้ตั้งพระราชพิธีอาพาธพินาศโดยพระองค์ทรงศีลและให้ตั้งโรงทาน ส่วนสมเด็จพระสังฆราช (สุข) ทรงให้สังคายนาบทสวดมนต์ เพื่อใช้ในพระราชพิธีดังกล่าว นอกจากนั้นสมเด็จพระสังฆราช (สุข) ยังได้รับการถวายสมัญญาว่า “สังฆราชไถ่เถื่อน” จากศาสนิกชนทั่วไปเพราะมีเรื่องเล่ากันว่าแม้แต่ไก่ป่าพระองค์ก็ยังทรงทำให้เชื่องได้

๒. สมเด็จพระสังฆราช (มี) เมื่อครั้งที่วชิรญาณภิกษุทรงผนวชเป็นสามเณร สมเด็จพระสังฆราช (มี) ได้ทรงทำหน้าที่พระอาจารย์ถวายศีลให้กับวชิรญาณภิกษุตลอดระยะเวลา ๗ เดือน ที่วชิรญาณภิกษุจำพรรษาอยู่ที่วัดมหาธาตุ (นฤมล อีรวัดน์, ๒๕๒๕: ๒๗)

๓. สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อวชิรญาณภิกษุทรงผนวชเป็นภิกษุ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ได้เป็นพระอุปัชฌาย์ให้กับวชิรญาณภิกษุ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๑: ๓๒๑)

๔. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระองค์ทรงเป็นพระเถระที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวชิรญาณภิกษุอย่างใกล้ชิดเนื่องจากทรงเป็นพระปิตุลา ซึ่งวชิรญาณภิกษุทรงเคยปรึกษาเรื่องการสืบราชย์สมบัติของพระองค์กับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๘: ๖๓) วชิรญาณภิกษุทรงให้ความเคารพนับถือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นอย่างมาก พิจารณาได้จากเมื่อวชิรญาณภิกษุเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วพระองค์ได้ทรงพระมีราชดำรัสยกย่องสรรเสริญสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสไว้ ความว่า

...พระองค์นี้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส-ผู้วิจัย) เป็นอัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตนอันพิเศษ ทรงพระปรีชาฉลาดรู้ในพระพุทธศาสตร์และราชศาสตร์แบบอย่างโบราณราชประเพณีต่างๆ และได้เป็นอุปถัมภ์อาจารย์ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้าหม่อมเจ้า ในพระบรมราชวงศ์นี้มากหลายพระองค์ (ม.จ.จงจิตรถนอม ดิศกุล, ๒๕๐๕: ๓๖)

๕. พระมหาโต (ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์สูงสุดเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ [โต พรหมรังสี]) ครั้งจำพรรษาอยู่ที่วัดมหาธาตุได้เป็นพระพี่เลี้ยงวชิรญาณภิกษุ เมื่อครั้งที่ทรงผนวชเป็นสามเณร ทั้งยังเป็นพระอาจารย์สอนอักขระขอมตลอดถึงคัมภีร์มูลกัจจายน์แก่วชิรญาณภิกษุอีกด้วย (นฤมล ธีรวัฒน์, ๒๕๒๕: ๒๓)

พระเถระเหล่านี้นับว่าเป็นพระสงฆ์ที่ศาสนิกชนในสมัยของวชิรญาณภิกษุ และแม้กระทั่งในสมัยปัจจุบันให้ความเคารพนับถือและยอมรับว่าเป็น “อริยสงฆ์” ซึ่ง

พระเถระเหล่านี้ก็คงจะถูกจัดอยู่ในการ “ตีขลุมเหมารวม” ของวชิรญาณภิกษุด้วย

การพิจารณาตัดสินว่า การที่วชิรญาณภิกษุทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายเป็นการทำสังฆเภทหรือไม่และอย่างไรนั้น สามารถนำเอาเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาลสองเหตุการณ์ คือ เหตุการณ์วิวาทกันของภิกษุชาวเมืองโกสัมพี และเหตุการณ์การทำสังฆเภทของพระเทวทัตมาเป็นตัวแบบ (Model) เพื่อประกอบการพิจารณาตัดสิน กล่าวคือ เหตุการณ์ที่ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีวิวาทกันระหว่างพวกวินัยธรกับพวกสุดตันติกะ พวกวินัยธรรกล่าวหาว่าพวกสุดตันติกะต้องอาบัติ ซึ่งในเวลาต่อมาได้มีภิกษุรูปหนึ่งซึ่งไม่ได้เข้าไปในฝ่ายใดในความขัดแย้งนี้ได้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบถึงเรื่องการวิวาทกันของภิกษุทั้งสองฝ่ายนี้ (วิ.ม.๗/๒๓๘-๒๓๙/๔๔๙-๔๕๒)

เมื่อทรงทราบว่าภิกษุแตกกัน พระพุทธเจ้าได้ประทานพระโอวาทเตือนแก่ทั้งพวกวินัยธรและพวกสุดตันติกะแต่อย่างไรก็ตามคำเตือนของพระพุทธเจ้านั้นไม่มีพระสงฆ์ฝ่ายใดใส่ใจฟัง ด้วยสงฆ์ทั้งสองฝ่ายยึดติดกับความเห็นของตน พระพุทธเจ้าจึงทรงแจกแจงอย่างละเอียดถึงสิ่งที่อาจจะเกิดขึ้นต่อความสัมพันธ์ในหมู่สงฆ์ อะไรจะทำให้เกิดสังฆเภทและอะไรที่เกื้อหนุนให้สงฆ์มีสามัคคีกัน อีกนัยหนึ่งทั้งสองฝ่ายพร้อมที่จะแยกตัว แต่ไม่มีฝ่ายใดมีอำนาจที่จะแบ่งแยกคณะสงฆ์ให้แตกขาดหรือหันมาสมานฉันท์ (แมคคอนเนล, ๒๕๓๘: ๒๓๒-๒๓๓) พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งสองฝ่ายแยกกันทำอุโบสถได้แต่ให้ทำสังฆกรรมภายในสีมาเดียวกันคือ วัดโมลีตาราม (ขุ.ธ.๑.๔๐/๘๐)

เมื่อนำเหตุการณ์การวิวาทกันของภิกษุชาวเมืองโกสัมพี มาพิจารณาเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ในขณะที่วชิรญาณภิกษุทรงประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุ พระองค์ทรงมีพระดำริในลักษณะเดียวกันกับภิกษุพวกวินัยธรรชาวเมืองโกสัมพี คือ พระองค์ทรงเห็นว่าพระสงฆ์ส่วนใหญ่ภายใน

วัดมหาธาตุมีวัตรปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องตรงตามพระธรรมวินัย ทำให้พระองค์ไม่สามารถปฏิบัติพระธรรมวินัยได้ครบถ้วนตามพระประสงค์และทรงรังเกียจที่จะต้องประทับร่วมกับพระสงฆ์มหานิกาย เพราะพระองค์ไม่นับถือพระสงฆ์เหล่านั้น แล้วเนื่องจากการขาดทิวาสัมมัญญตาและสีลสัมมัญญตา คือ มีความรังเกียจว่าพระสงฆ์มหานิกายไม่ได้รับการศึกษาให้บริสุทธิ์ เสมอกันกับพระองค์นอกจากนั้น วัชรญาณภิกษุยังทรงมีพระดำริว่าวัดมหาธาตุที่พระองค์ทรงประทับอยู่นั้นเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช ถ้าพระองค์จะทรงประพฤติดีกับระเบียบแบบแผนของพระสงฆ์ในวัดมหาธาตุก็จะเป็นการละเมิดและคนทั้งหลายอาจจะเกิดความเข้าใจผิด จึงเสด็จย้ายกลับขึ้นไปประทับที่วัดสมอราย (ปัจจุบันคือวัดราชธิวาสวรวิหาร) มีลูกศิษย์ ๖ รูป ตามเสด็จไปอยู่วัดสมอราย ทำให้เกิดเป็นคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายขึ้น (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๘: ๓๖) พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ วิฑิตยาโณ) แสดงทัศนะว่าถ้าพิจารณาถึงเหตุผลของการที่วัชรญาณภิกษุทรงแยกพระองค์ไปประพฤติปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตรงตามหลักของพระวินัยในครั้งนั้น คงไม่มีพระประสงค์ให้เกิดนิกายใหม่ขึ้น แต่ประการใด เพียงแต่ว่าเมื่อทรงผนวชมาแล้ว ก็ควรปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ถ้าไม่สามารถปฏิบัติให้ถูกต้องได้ก็ไม่ควรจะผนวช (พระราชธรรมนิเทศ [ระแบบ วิฑิตยาโณ], ๒๕๓๖: ๔๒๕)

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากบริบทของเหตุการณ์ ภิกษุชาวเมืองโกสุมพิฏฐ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งสองฝ่ายแยกกันทำอุโบสถสังฆกรรมต่างคณะกันได้ แต่ทรงอนุญาตให้ทำสังฆกรรมภายในสีมาเดียวกันคือ วัดโฆสิตาราม ซึ่งเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับกรณีของวัชรญาณภิกษุแล้ว ถ้าพระองค์ทรงพิจารณาจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในเมืองโกสุมพิฏฐ พระองค์กับศิษยานุศิษย์ก็มีแนวทางที่สามารถเลือกได้ว่าจะทรงทำสังฆกรรมหรือจะทรงไม่ทำสังฆกรรมร่วมกับพระสงฆ์ส่วนใหญ่ภายในวัดมหาธาตุ แต่ปรากฏว่าพระองค์

ทรงเลือกที่จะดำเนินรอยตามภิกษุชาวเมืองโกสุมพิฏฐกล่าวคือ ทรงเลือกที่จะไม่ทำสังฆกรรมร่วมกับพระสงฆ์ภายในวัดมหาธาตุ ซึ่งเมื่อพิจารณาในเบื้องต้นแล้วสามารถกล่าวได้ว่าการกระทำดังกล่าวของวัชรญาณภิกษุได้ทำให้สงฆ์แตกแยกกันแล้ว

เมื่อพิจารณาต่อมาถึงเหตุการณ์การทำสังฆเภทของพระเทวทัต เมื่อพระเทวทัตกล่าวกับพระอานนท์ว่า “ท่านอานนท์ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ผมจักทำอุโบสถ จักทำสังฆกรรมแยกจากพระผู้มีพระภาคเจ้า แยกจากภิกษุสงฆ์” (วิ.จ. ๙/๓๘๗/๓๐๔) ในเวลาต่อมาพระอานนท์จึงได้ไปกราบทูลเรื่องที่พระเทวทัตกล่าวกับตนให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ ซึ่งต่อมาเมื่อถึงวันอุโบสถ พระเทวทัตได้ลุกขึ้นจากอาสนะแล้วประกาศว่า “ท่านทั้งหลาย พวกเราเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดมแล้วทูลขอวัตร ๕ ประการ...พระสมณโคดมไม่ทรงอนุญาต แต่พวกเรานั้นยอมสมาทานประพฤติดีตามวัตร ๕ ประการนี้ วัตร ๕ ประการนี้ ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นจงจับสลาก” (วิ.จ. ๙/๓๘๙/๓๐๕) เหตุการณ์ที่ตามมาหลังจากนั้นคือ “พระวัชชีบุตรชาวเมืองเวสาลีประมาณ ๕๐๐ รูปเป็นพระบวชใหม่ และรู้พระธรรมวินัยน้อย พวกเธอจับสลากด้วยเข้าใจว่าวินัยนี้วินัย นีลัตถุศาสน์ ลำดับนั้นพระเทวทัตทำลายสงฆ์แล้ว พาภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป หลีกไปทางคยาสิละประเทศ” (วิ.จ. ๙/๓๙๐/๓๐๕)

ต่อมาพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะได้เข้าเฝ้าและกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องที่พระเทวทัตทำลายสงฆ์พาภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป หลีกไปทางคยาสิละประเทศ พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า

ดูก่อนสารีบุตร โมคคัลลานะ พวกเธอจักมีความการุญในภิกษุใหม่เหล่านั้นมิใช่หรือ พวกเธอจงรีบไป ภิกษุเหล่านั้นกำลังจะถึงความย่อยยับ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะทูลรับสนองพระพุทธพจน์แล้ว ลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำประทักษิณ

แล้วเดินทางไปคยาสี่ประเทศ (วิ.จุ. ๙/
๓๙๑/๓๐๕-๓๐๖)

กรณีของวชิรญาณภิกษุไม่ปรากฏหลักฐานว่า พระองค์ได้ประกาศแยกการทำสังฆกรรมต่อคณะสงฆ์วัดมหาธาตุเหมือนกับพระเทพทัตประกาศแยกสังฆกรรมจากคณะสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าเป็นประธานและทรงปกครองอยู่ ซึ่งการประกาศดังกล่าวนี้ใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาตัดสินว่าผู้กระทำนั้นมีเจตนาในการทำสังฆเภทหรือไม่ ประกอบกับวชิรญาณภิกษุนั้นก็ยังไม่ได้ตัดพระองค์ออกจากวัดมหาธาตุอย่างเด็ดขาด เพราะตำแหน่งที่ประทับของพระองค์นั้นทรงให้สาธุศิษย์และไพร่ในพระองค์ดูแลไว้โดยมีพระองค์เจ้าฤกษ์* เจ้านายที่ผนวชอยู่ในขณะนั้นและสนิทสนมกับวชิรญาณภิกษุช่วยดูแลสาธุศิษย์ที่วัดมหาธาตุต่างพระเนตรพระกรรณ ส่วนพระองค์เองนั้นเสด็จมาประทับที่วัดมหาธาตุเป็นบางเวลา (วันทนิย ส่องศิริ, ๒๕๒๕: ๘๓) กล่าวได้ว่าวชิรญาณภิกษุไม่ได้แยกตัวออกมาจากคณะสงฆ์เดิม และเมื่อพิจารณาถึงเรื่องการทำสังฆกรรมกล่าวคือ เมื่อวชิรญาณภิกษุได้เสด็จออกจากวัดมหาธาตุมาประทับที่วัดสมอรายแล้วนั้นอธิบายได้ว่าพระองค์ได้ทรงอยู่นอก “เขตสีมา” หรือเขตที่พระสงฆ์จะใช้ทำสังฆกรรมต่างๆ ของวัดมหาธาตุ การที่พระองค์จะทำสังฆกรรมตามกิจของสงฆ์ในเรื่องต่างๆ นั้นพระองค์ก็ต้องทรงกระทำใน “เขตสีมา” ของวัดสมอรายเนื่องจากพระองค์ทรงประทับอยู่ที่วัดแห่งนี้ จึงพิจารณาได้ว่าไม่ใช่เรื่องผิดปกติแต่อย่างใด พิจารณาได้จากที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายเหตุผลเรื่องการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ในช่วงเวลาที่วชิรญาณภิกษุได้เสด็จออกจากวัดมหาธาตุมาประทับที่วัดสมอราย ความว่า

* ต่อมาได้รับพระราชทานสมณศักดิ์สูงสุดเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

เมื่อพระธรรมยุติกได้ตั้งวัดอยู่ตามลำพังเช่นนั้น การทำอุโบสถและสังฆกรรมก็จำเป็นไปตามลำพังเหมือนกัน เช่นเดียวกับพระธรรมยุติกด้วยกันเองในบัดนี้ที่ไม่เคยทำอุโบสถร่วมกันก็มีมาก สังฆกรรมจะได้ทำร่วมกันก็ต่อนานๆ เพราะกิจเหล่านั้นย่อมทำอยู่ในวัดเป็นพื้น เหตุอันนี้ ชักให้พระมหานิกายกับพระธรรมยุติกห่างจากกันออกไป (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๔๕๗: ๒๓-๒๔)

อย่างไรก็ตาม ภายในวัดสมอรายก็มีพระสงฆ์เดิมคือ พระสงฆ์มหานิกายจำพรรษาอยู่ ซึ่งวชิรญาณภิกษุก็ไม่ทรงทำสังฆกรรมร่วมกับพระสงฆ์เหล่านั้น เมื่อพิจารณาจากกรณีของภิกษุชาวเมืองโกสัมพีแล้วก็อธิบายได้ว่าเป็นสิ่งที่วชิรญาณภิกษุจะพึงกระทำได้เพราะแม้ว่าพระองค์จะไม่ทรงทำสังฆกรรมร่วมกับคณะสงฆ์มหานิกาย แต่พระองค์ก็ยังคงทำสังฆกรรมใน “เขตสีมา” เดียวกันกับพระสงฆ์มหานิกายคือภายในวัดสมอราย

เมื่อพิจารณาต่อไปอีกว่าในระยะแรกของการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย พระสงฆ์ทั้งธรรมยุติกนิกายและมหานิกายยังสามารถร่วมทำสังฆกรรมกันได้ ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายไว้ว่า “อุโบสถสังฆกรรมก็ยังทำร่วมกัน ห่มผ้าก็ยังเป็นตามแบบพระมหานิกาย” (เรื่องเดียวกัน: ๒๓) และทรงอธิบายต่อไปอีกว่า “ในกิจทั้งหลายก็ยังเข้ากันอยู่ เช่นในกิจนิมนต์เป็นธรรมเนียมของพระธรรมยุติก ถ้าปนกับพระมหานิกายแม้เนื้อรูป ย่อมสวดสังโยค อนุวัตมหานิกาย ถ้าประชุมในอารามคาคปรคดอกตามพระมหานิกาย ในสังฆกรรมบางคราว พระทั้ง ๒ ฝ่ายก็ยังเข้ากัน” (เรื่องเดียวกัน: ๒๔)

อย่างไรก็ตาม ขนบธรรมเนียมที่เคร่งครัดจนไม่อาจร่วมสังฆกรรมกับพระสงฆ์มหานิกายของพระสงฆ์

ธรรมยุติกนิกายได้นั้น เพิ่งจะปรากฏเมื่อวชิรญาณภิกษุผู้สถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นครองราชย์สมบัติ (คณินิตย์ จันทบุตร, ๒๕๒๘: ๑๑-๑๒) ซึ่งพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้รับการนับถือเลื่อมใสจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้สถาปนา ดังจะพิจารณาได้จากพระราชดำรัสตอนหนึ่งในสำเนาประกาศเลื่อนหลักเขตวัดและพระราชทานที่อุปจารวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหารว่า

เราพระเจ้ากรุงสยาม (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว-ผู้วิชัย) มีความนับถือเลื่อมใสในพระสงฆ์พวกธรรมยุติกเป็นอันมาก ถ้าหากพระอารามนี้ (วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร) พระสงฆ์พวกธรรมยุติกได้ครอบครองเป็นเจ้าของสืบๆ ไปสืบกาลนาน ได้ประพฤติการศาสนพรหม--จรรยโดยซื่อสัตย์ ให้สมควรแก่ลัทธิอันชอบในพระธรรมวินัย อันเป็นเรื่องแสดงความบริสุทธิ์ เราพระเจ้ากรุงสยามจะมีความยินดีเลื่อมใสมากยิ่งขึ้นไป (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๘: ๑๒๐)

ส่วนพระสงฆ์มหานิกายถูกเหยียดหยามว่าเป็นเพียงอนุปลัมบัน คือไม่มีภาวะเป็นอุปสัมบันหรือเป็นพระสงฆ์ที่แท้จริง มีสถานะเพียงสามเณรถือศีล ๑๐ ข้อ หลักฐานที่แสดงว่า พระสงฆ์มหานิกายถูกเหยียด คือพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจะไม่ยอมร่วมอุโบสถสังฆกรรมกับพระสงฆ์มหานิกาย นอกจากนี้พระสงฆ์มหานิกายที่จะบวชแปลงเป็นธรรมยุติกนิกายต้องเปลื้องผ้าออกนุ่งขาวก่อนแล้วขออุปสมบทเป็นชั้นๆ หรือแม้แต่บวชหลวงเมื่อบวชในพระสงฆ์คณะปรกรวมกันทั้งสองนิกายถือว่าเป็นเพียงพระสงฆ์มหานิกายไม่ใช่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ถ้าจะเป็นพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายก็ต้องทำทัฬหกรรม คือ บวชซ้ำตามธรรมเนียมของธรรมยุติกนิกาย (คณินิตย์ จันทบุตร, ๒๕๒๘: ๑๔-๑๕)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายถึงเรื่องการทำทัฬหกรรมหรือการบวชซ้ำไว้ว่า

...พระทั้ง ๒ ฝ่ายก็ยังเข้ากัน ดังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เสด็จพระอุปัชฌายะของข้าพเจ้า ได้เคยเสด็จเข้าประชุมสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย เป็นพระอุปัชฌายะประธานอุปสมบทแก่กุลบุตรทั้งในการหลวง ในการราษฎร์ แม้ข้าพเจ้าเองผู้เป็นพระในชั้นหลัง ก็ได้เคยเข้าประชุมสงฆ์กับพระมหานิกายในการบวชนาคนหลวง และในการผูกสีมาที่วัดปรมัยยิกาวาส (อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี-ผู้วิชัย) พร้อมกับพระเถระผู้ใหญ่ทั้งหลายที่เป็นธรรมยุติก แต่ข้าพเจ้าไม่เป็นอุปัชฌายะเองนั้น แต่แรกผู้ใหญ่มิใช่ ภายหลังมากระดากว่าไม่เข้าใจแบบแผนของมหานิกายพระผู้อุปสมบทในสงฆ์อันสมทบกันเช่นนี้ ในฝ่ายมหานิกายถือเป็นใช้ได้ แต่ในฝ่ายธรรมยุติกให้รับอุปสมบทอีกวาระหนึ่ง ตามแบบที่เคยมา เพราะพระมหานิกายไม่เคยรับอุปสมบทในฝ่ายรามัญ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๔๕๗: ๒๔-๒๕)

การดูหมิ่นพระสงฆ์มหานิกายเป็นอนุปลัมบันเข้าใจว่ามีมาแต่ครั้งสถาปนาธรรมยุติกนิกาย (คณินิตย์ จันทบุตร, ๒๕๒๘: ๑๕) สิ่งที่ยืนยันถึงปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้คือ คำอธิบายของพระปริยัติโกศล (พิน ชุตินธโร) พระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ของฝ่ายมหานิกายที่ว่า “...ข้อสำคัญที่สุดในเรื่องชนิดนี้ ซึ่งยังเป็นเสมือนหนึ่งหนามยอกอยู่ในใจของคณะเดิม (มหานิกาย-ผู้วิชัย) ก็คือว่า คณะใหม่ (ธรรมยุติกนิกาย-ผู้วิชัย) หว่าคณะเก่า ไม่เป็นพระ เป็นแต่เพียงสามเณรเท่านั้น” (สำนักอบรมครูวัดสามพระยา,

๒๔๙๔: ๙-๑๐) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงมีพระราชดำรัสถึงเรื่องที่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ดูหมิ่นพระสงฆ์มหานิกายไว้ว่า “...ความประพฤติของ พระธรรมยุติบางพวกประพฤติที่เป็นหนทางซึ่งอาจจะเกิด ความเสียหายแก่พระพุทธศาสนา คือพูดโดยตรงๆ ดูถูก พระมหานิกายว่าไม่ใช่พระดังนี้ เป็นต้น” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๓๙: ๖๕)

การดูหมิ่นพระมหานิกายนี้ย่อมเป็นที่รับรู้โดยทั่วไป จนแม้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ยังได้ทรงตำหนิว่า

...กิริยาที่ลงสันนิษฐานว่า พระมหา-
นิกายไม่เป็นอุปสมัน เป็นไม่เป็นพระอันถูก
แบบพระวินัยนั้น ของพระธรรมยุติกายบาง
เหล่านั้น ย่อมทำให้เกิดความเสียแก่พวก
ตนเองมากกว่า เพราะว่าความเข้าใจเช่นนั้น
ตกมาถึงชั้นพระหนุ่มๆ ย่อมนำพระเหล่านั้น
ให้เป็นผู้หยังเป็นผู้ทงถือตัว หมู่อันมีพระ
เช่นนั้นปนอยู่มากจะดีได้ด้วยอย่างไร ยังไม่
แลเห็น มีแต่ดำเนินหันหน้าสู่หายนะ ในเวลา
นี้ พระธรรมยุติกายเลวทรามลงมาก ทั้งใน
ความรู้ ในความปฏิบัติ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า มี
มูลมาแต่เหตุนี้ด้วยอย่างหนึ่ง (สมเด็จพระ-
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส,
๒๔๕๗: ๒๔)

อย่างไรก็ตาม การแสดงความรังเกียจและการ
ไม่ร่วมสังฆกรรมกับพระสงฆ์มหานิกายนั้นปรากฏอย่าง
ชัดแจ้งในพระราชดำรัสของวชิรญาณภิกขุเมื่อเสด็จขึ้น
ครองราชย์แล้ว ดังในประกาศที่พัทธสีมาวัดราชประดิษฐ์
สถิตมหาสีมาราม ที่จารึกไว้หลังพระวิหาร ซึ่งพระราชดำรัส
ดังกล่าวได้แสดงแนวคิดของวชิรญาณภิกขุในเรื่องการ
แบ่งแยกนิกายสงฆ์ไว้อย่างชัดเจน ความว่า

...แต่ที่นี้คงขาดเปนของพระสงฆ์
คณะธรรมยุติกนิกาย ผู้เปนศิษานุศิษย์
ศึกษาตามธรรมลัทธิซึ่งข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ใน
ท้ายหนังสือนี้ ได้เริ่มได้ริได้ชำระตกแต่ง
ตั้งตำราขึ้น แลท่านผู้มีปัญญาเลียดได้ชำระ
ตกแต่งต่อไปนั้นพวกเดียว ก็ผู้จะได้อยู่ได้
บริโศกที่นี้ต่อไปนั้น ข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ใน
ท้ายหนังสือนี้ ย่อมให้อยู่แต่ท่านผู้ที่คนทั้ง
ปวงรู้พร้อมกันว่าเปนศิษย์ศึกษาต่อๆ ไป
จากข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้
ไม่ยอมให้พระสงฆ์สามเณรพวกอื่นที่มีไม่ใช่
ศิษานุศิษย์ศึกษาสืบไปแต่ข้าฯ นั้นเข้าอยู่
เปนเจ้าของเลย เปนแต่ไปสู่มาหาฤาเอาไคร
ในกำหนดวันเวลาตามน้ำใจยอมโดยชอบใจ
ของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายนั้นได้
ก็ถ้าพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายที่อยู่ใน
ที่นี้ก็ดี ที่อื่นก็ดีกลับจิตกลับใจกลับริตลัทธิ
ถืออย่างพระสงฆ์นิกายอื่นก็ดี เข้ารีตฝรั่งแล
ศาสนาอื่นก็ดีแล้วก็เป็นอันขาดหลุดจากเปน
เจ้าของที่นี้ จะอยู่ในที่นี้ไม่ได้ ก็ถ้าด้วยเหตุ
ใดเหตุหนึ่งพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย
สาบสูญสิ้นไม่มีในแผ่นดิน เมื่อนั้นที่อันนี้
จึงตกเปนของพระผู้มีพระภาคย์พระบรม
ศาสดาอรหังสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรินิพาน
แล้วนั้นเกิด...ถ้าพระเจ้าแผ่นดินในอนาคต
ไม่โปรด จะต้องประสงค์ที่นี้ใช้ในราชการ
แผ่นดิน ก็ขอให้ซื้อที่อื่นเท่าที่นี้ฤาใหญ่กว่า
ที่นี้ด้วยราคาเท่าที่นี้ ในที่ใกล้บ้านคนถือ
พระพุทธศาสนาไม่รังเกียจเกลียดชังพระสงฆ์
ธรรมยุติกนิกาย พอเป็นที่ศึกษาจารได้ แล
ไม่ใกล้เคียงชิดติดกับวัดอื่นเปลี่ยนก่อนจึง
ได้ ของอะไรๆ ข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้าย

หนังสือนี้ได้สร้างสถาปนาการลงไว้ในที่นี้ก็ต้องสร้างใช้ให้ตีให้งามเหมือนกัน จึงควรเอาที่นี้เป็นที่หลวงใช้ในราชการได้ ถ้าจะโปรดให้เป็นวัดที่อยู่พระสงฆ์พวกอื่นเหล่าอื่นก็เหมือนกัน ขอรับประทานให้ซื้อที่สร้างวัดให้ก่อน จึงจะเปลี่ยนให้พระสงฆ์พวกอื่นหมิ่นน้อยได้ ถ้าไม่ได้ซื้อที่อื่นสร้างวัดใช้ไล่พระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายของฯ ข้าฯ มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้เสียเปล่า พระสงฆ์พวกอื่นเข้ามาอยู่เป็นเจ้าของเอาอำนาจเจ้านายมาไล่เจ้าของเสียชิงเอา ก็จะเป็นปัสสหายหาร อทินนาทานไป ขอท่านผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินในอนาคตจงโปรดประพฤติตามฯ ข้าฯ มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ซึ่งเป็นเจ้าของที่ทำวัดราชประดิษฐ์นี้สั่งไว้ทุกประการ จึงจะมีความเจริญสุขฯ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๔๖๑: ๗-๑๐ สกคตามต้นฉบับ)

นอกจากนั้นในพระราชนิพนธ์จารึกหลักสีมาวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม ยังทรงพระราชดำริสไว้อย่างชัดเจนว่า

วัดราชประดิษฐ์นี้ เป็นของ
สงฆ์เหล่าธรรมยุติครอง จึงได้
สงฆ์เหล่าอื่นอย่าปอง มาอยู่ เลยนา
สมเด็จพระกุฎราชไท่ สั่งไว้แม่นยำฯ
(เรื่องเดียวกัน: ๓๘ สกคตามต้นฉบับ)

จารึกดังกล่าวนี้ได้แสดงให้เห็นถึงการแบ่งแยกคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ออกจากคณะสงฆ์อื่นๆ โดยแสดงความเป็น “พวกเรา” กับ “พวกอื่น” อย่างชัดเจนซึ่งอาจอธิบายได้ว่าวชิรญาณภิกขุทรงมีพระราชดำริที่จะแบ่งแยก

คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่พระองค์ทรงสถาปนาออกจาก “พวกอื่น” ซึ่งก็พิจารณาได้ว่าหมายถึงพระสงฆ์มหานิกาย พระราชดำริดังกล่าวนี้คงเกิดขึ้นตั้งแต่เริ่มต้นการสถาปนาธรรมยุติกนิกายแล้ว คณินิตย์ จันทบุตรอธิบายว่าพระราชดำริข้างต้นย่อมสร้างความน้อยเนื้อต่ำใจแก่พระสงฆ์มหานิกาย (คณินิตย์ จันทบุตร, ๒๕๒๘: ๑๓) ความน้อยเนื้อต่ำใจของพระสงฆ์มหานิกายนั้น อาจพิจารณาได้หลังจากที่วชิรญาณภิกขุทรงลาผนวชและเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสงฆ์มหานิกายซึ่งมีจำนวนมากถึง ๒๔,๐๐๐ รูป ซึ่งเคยใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมาเข้าเฝ้ารัชกาลที่ ๓ เสมอๆ ไม่เคยเข้าเฝ้าพระองค์เลยตลอดรัชสมัย นอกจากเมื่อทรงมีรับสั่งให้สังฆการีไปนิมนต์มาเข้าเฝ้าเท่านั้น ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระบรมราชาธิบายไว้ความว่า

ถึงเจ้าแผ่นดิน (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว-ผู้วิจัย) จะป่วยจะไข้มากมายอยู่หลายวัน หรือลูกเสียเมียตายขุนวยอย่างไร ก็ไม่มีพระสงฆ์องค์หนึ่งองค์ใดมาถามมาไถ่มาเยี่ยมมาเยือนนอกจากเวลาสังฆการีไปนิมนต์มา ถึงใครจะต่อว่า ก็คงจะพูดว่าไม่มีโอกาสแก่อาตมาหรือว่าอาตมาภาพไม่มีโอกาส ดูท่านทั้งหลายทั้งปวงสำคัญเหมือนเจ้าแผ่นดินทุกวันนี้เข้ารีตฝรั่งเสียแล้ว (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๑: ๒๗)

พระสงฆ์ที่ทรงพระราชดำริถึงข้างต้นนี้ คงจะหมายถึงทั้งมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย อย่างไรก็ตามพระองค์ได้ทรงอธิบายไว้ในพระราชนิพนธ์ว่าพระสงฆ์ทั้งสองนิกายมีความสามัคคีกันดี (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๕: ๔๗๔-๔๗๕)

เมื่อพิจารณาถึงเรื่องหลักคำสอนที่วชิรญาณภิกษุ ทรงเทศนาสั่งสอนคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายและศาสนิกชน แล้วนั้น พระองค์ทรงมีพระดำริว่าการนับถือพุทธศาสนาของคนไทยในสมัยของพระองค์นั้นเป็นไปตามบรรพบุรุษที่ สืบทอดกันต่อมาไม่ได้พิจารณาถึงหลักการที่แท้จริงของ พุทธศาสนา ดังพิจารณาได้จากพระราชนิพนธ์ของวชิรญาณ ภิกษุเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ ความว่า

นิสัยคนทุกวันนี้ ทำแต่หยาบๆ ไม่ตรึก ไม่ตรอง ถึงจะนับถือพระศาสนาก็ถือตาม บิดามารดาตนเท่านั้น หาว่าไม่ว่าพระพุทเจ้า นั้นเป็นอย่างไร พระธรรมนั้นอย่างไร พระสงฆ์ นั้นอย่างไร เป็นแต่ได้ยินเขาว่าพระพุท พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่นับถือ ได้ยินเขา ว่าได้ให้ข้าวของแก่คนนุ่งเหลืองห่มเหลืองได้ บุญ ได้ยินเท่านั้นแล้วก็ให้ไป ไม่ตรึกตรองว่า บุญนั้นอย่างไร เพราะทำอย่างไรจึงได้บุญ จะนับถือพระพุท พระธรรม พระสงฆ์ นั้น จะนับถือทำไม เพราะเหตุไร จึงต้องนับถือ ไม่ตรึกตรองให้รู้แล้วก็นับถือไปตามบิดา มารดานับถืออย่างนั้น (พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๑: ๑)

วชิรญาณภิกษุทรงสอนให้คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย จะต้องไม่เชื่อถืออิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ส่วนการอ้างอำนาจผีสา งเทวดา ก็ให้ถือเสมือนว่าเป็นเพียงนิยายที่เข้ามาปะปนอยู่ใน พุทธศาสนา (วันทนีย์ สงศิริ, ๒๕๒๕: ๙๙) พวกมิชชันนารี ที่เข้ามาในประเทศไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จะได้รับการยืนยันอย่างชัดเจนว่า พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจะปฏิเสธไม่เชื่อถือในสิ่งที่นอก เหนือธรรมชาติ ดังเช่น ไม่ยอมเชื่อว่ามี นรก สวรรค์และ ภูพหน้า ดร.วิลเลียมส์ (Dr.William L.Bradley) ผู้เป็น

เหลนของนายแพทย์บรัดเลย์ (Dr.Dan Beach Bradley) ได้อธิบายถึงเรื่องนี้ไว้ว่า "...เจ้าฟ้ามงกุฏ (วชิรญาณภิกษุ-ผู้วิจัย) และข้าราชการของพระองค์มิทำที่ไม่เชื่อถือเลยว่า สวรรค์ นรก หรืออะไรในชาติหน้าจะมีอยู่จริง" (บรัดเลย์, ๒๕๔๗: ๑๓๒)

พระสงฆ์จากสำนักของวชิรญาณภิกษุได้อธิบายให้ มิชชันนารีฟังว่า หนังสือไตรภูมิพระร่วงไม่ใช่คัมภีร์ทาง พุทธศาสนา และใครที่คิดว่าไตรภูมิพระร่วงเอาความคิดมา จากพระไตรปิฎกเป็นผู้เข้าใจผิดเพราะความจริงแล้วนักปราชญ์ ผู้เขียน (พระมหาธรรมราชาลิไท) อาจสอดแทรกความคิด ของตนเองลงไปได้ (วิไลเลขา ถาวรธนาสาร, ๒๕๔๕: ๕๕- ๕๖) วชิรญาณภิกษุทรงมีพระราชกระแสให้พระสงฆ์ธรรมยุติก- นิกายทั้งหลาย แสดงธรรมในเรื่องราวที่พ้นจากโลกทัศน์ไทย แบบเดิม ซึ่งเคยได้รับอิทธิพลจากไตรภูมิพระร่วง (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, ๒๕๔๗: ๖) พระองค์ทรงทำลายโลกทัศน์ตามแบบ ไตรภูมิพระร่วง โดยทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าไตรภูมิพระร่วง เป็นเพียงหลักเกณฑ์ง่ายๆ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับ ระบบศีลธรรมและการจัดช่วงชั้นทางสังคม (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, ๒๕๔๖: ๓๙๗) วชิรญาณภิกษุทรงทั้ง ความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมตามที่ปรากฏในไตรภูมิ พระร่วงโดยกลับไปหาต้นตอที่พระไตรปิฎก โดยพระองค์ ทรงเลือกสรรเนื้อหาบางส่วนของพระไตรปิฎก เพื่ออธิบาย หลักการของพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับวิทยาศาสตร์แบบ ตะวันตก (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, ๒๕๔๗: ๙) พระสงฆ์ธรรมยุติก นิกายซึ่งถือว่าเป็นสานุศิษย์ของวชิรญาณภิกษุนั้น ไม่เพียง แต่จะได้รับการสั่งสอนอบรมให้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย แต่ พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจะต้องเข้าใจความหมายและเหตุผล ของพระธรรมคำสั่งสอนและพระธรรมวินัยที่ใช้ปฏิบัติ นอก จากนั้นยังจะต้องเข้าใจความหมายของบทสวดมนต์ที่ ตนท่องอยู่อีกด้วย หากพิจารณาในประเด็นดังกล่าวเท่ากับ ว่าพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้รับการสอนให้เปลี่ยนความคิด ในการนับถือพุทธศาสนาใหม่ โดยให้เลิกเชื่อเรื่องราวต่างๆ

อย่างมากมายและใช้ความคิดในการศึกษาพุทธศาสนาตามหลักความมีเหตุมีผล ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดทางวิทยาศาสตร์ของตะวันตกที่แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยอยู่ในขณะนั้น (วันทนีย์ สงศิริ, ๒๕๒๕: ๙๙) วชิรญาณภิกษุทรงพยายามชำระแนวคำสอนให้เป็นปรัชญาที่มีเหตุผล (Rational Philosophy) โดยเน้นที่แก่นของพุทธศาสนาและลัทธิธรรมอันลึกซึ้งที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นโดยการทำให้พุทธศาสนาเป็นเรื่องของหลักศีลธรรมในการดำรงชีวิต และไม่ใช่วิชาการยึดติดกับความคิดฝันแบบอภิปรัชญา (Metaphysics) ที่ยึดเรื่องอภิปรัชญาหรือเรื่องของโลกหน้า ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธเรื่องเหล่านี้ (แสงกาต์, ๒๕๔๔: ๘๔) วชิรญาณภิกษุทรงกล่าวว่าเรื่องความเชื่อที่เป็นเหตุและผลนี้พระองค์ไม่ได้รับจากวิธีการคิดของตะวันตกเพียงอย่างเดียว พุทธศาสนาได้ให้สิ่งนี้แก่พระองค์เช่นกันและอันที่จริงแล้วทรงมีความเห็นว่า ไม่มีอะไรในพุทธศาสนาที่ขัดกับหลักปัจจุบัน (นฤมล ธีรวัฒน์, ๒๕๒๕: ๑๑๘) พระองค์ทรงเห็นว่าพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์แบบตะวันตกสามารถเกื้อกูลกันได้ เพราะพุทธธรรมที่แท้จริงตามคำสอนของพระพุทธเจ้ามีสาระสอดคล้องตรงกันกับวิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งมีความหมายอีกนัยหนึ่งว่าสิ่งที่เรียกว่าวิทยาการสมัยใหม่นั้นมีอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้าแต่ครั้งพุทธกาลแล้ว (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๓๖: ๑๑๘-๑๑๙) วชิรญาณภิกษุทรงมีโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ เช่น พระองค์ทรงเชื่อว่าโลกกลม ดังที่ดร.วิลเลียมส์ อธิบายไว้ว่า

กลุ่มของเจ้าฟ้ามงกุฎ (วชิรญาณภิกษุ-ผู้วิจัย) มีความสนใจอย่างยิ่งยวดที่จะปฏิรูปคำสั่งสอนและพิธีกรรมทางศาสนาพุทธในสยาม ดังเช่นที่ทรงรับสั่งเล่าให้แคสเวลล์ (ศาสนจารย์แคสเวลล์ [Reverend Jesse Caswell]-ผู้วิจัย) ฟังถึงสาระสำคัญของการสนทนากันเย็นวันหนึ่งที่บ้านของเสนาบดีฝ่ายต่างประเทศ ซึ่งมีผู้ร่วมสนทนาคนหนึ่ง

ถามเล่นๆ ขึ้นว่าในกลุ่มนั้นมีใครบ้างที่เห็นด้วยกับพวกมิชชันนารี แปลจากคำถามที่ว่า มีใครบ้างเชื่อว่าโลกมีรูปร่างกลม เจ้าฟ้ามงกุฎทรงตอบว่าทรงเห็นด้วยกับพวกนี้ ๑๕ ปีมาแล้ว ตั้งแต่ก่อนที่พวกนี้จะมาที่นี่ด้วยซ้ำ (บริดเลย์, ๒๕๔๗: ๑๓๑)

วิลเลียมส์ อธิบายว่า การที่วชิรญาณภิกษุสามารถตีความพุทธศาสนาใหม่ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น เพราะหลักการในพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้ทำได้ คัมภีร์ทางพุทธศาสนาหลักเสียงที่จะชี้ชัดเจาะจงตายตัวลงไปเกี่ยวกับกฎเกณฑ์แห่งความเชื่อ (Doctrine) ตลอดจนไม่ได้กำหนดพิธีกรรมหรือเรียกร้องให้พุทธศาสนิกชนปฏิบัติตามกฎระเบียบอย่างเคร่งครัด (วิลเลียมส์ อธิบาย, ๒๕๔๕: ๕๗) อย่างไรก็ตาม วชิรญาณภิกษุยังคงเทศนาสั่งสอนหลักพุทธธรรมที่ถูกต้องตรงตามที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้แก่ศาสนิกชน พระองค์ทรงอธิบายอย่างชัดเจนว่า “นรกสวรรค์เป็นของมีจริง” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๑: ๓๗) แต่พระองค์ก็เริ่มตั้งข้อสงสัยกับการสอนเรื่องนรกสวรรค์ชนิดที่พรรณนาอย่างเป็นรูปธรรมเป็นสถานที่ว่า “มีความทุกข์ร้อนอยู่ด้วยไฟเผาไหม้บาดเอาทรวง สวรรค์มีสุขสมบัติทิพย์มีนางฟ้านางสวรรค์ กินแต่ของทิพย์ไม่ต้องทำมาค้าขายเป็นต้นเลี้ยงชีวิต มีแต่อาภรณ์เป็นที่รักเป็นที่ยินดีเพลิดเพลิน” (เรื่องเดียวกัน: ๓๗) พระองค์เห็นว่าการสอนแบบนี้ไม่ต่างจาก “เมื่อเวลาเด็กทารกร้องไห้ ผู้ใหญ่ว่าอย่าร้องไห้ไอ้ตุ๊กแกมันจะกินตับ” เป็นการ “เอานรกมาขู่ เอาสวรรค์มาล่อ” (เรื่องเดียวกัน: ๓๗) วชิรญาณภิกษุทรงตีความใหม่ว่า “สวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่ในใจ” ดังที่ในพระนิพนธ์ของพระองค์อธิบายไว้ ความว่า

จึงทรงสั่งสอนทางอภิปรัชญาปฏิบัติ ถือไว้ว่านรกมีจริงกลัวไว้ดี จะได้ประพฤติสุจริตดี เอาตัวหลักหนีจากทุกข์ เมื่อนรกไม่

มีเสมอตัว กับมีชัยชำนะจะได้ทิพยสมบัติ เพราะประพจน์เตรียมตัวไว้ ถ้าไม่ได้เตรียม ตัวไว้วันราก็จริง ก็มีแต่อัปราชัยแพ้กัณฑ์ ถือไว้ว่าสวรรค์มีจริงจะได้ปฏิบัติสุจริตกุศล ไว้ เป็นทางอภินิหารมีแต่เสมอตัว กับได้ชัย ชำนะในสุขสวรรค์พระนิพพาน

แล้วทรงสำแดงให้เห็นสวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่ในใจว่า โลกะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้น แรงกล้าไม่หยุดหย่อนแล้ว ชีวิตก็ไม่ตลอดวัน เมื่อเห็นลูกเมียเขา ททรัพย์แก้วแหวนเงินทอง เขา โลภอยากได้เข้าอุดคร่าเอา แย่งชิงเอา เขาก็ตีแทงฟันตาย ใครทำอะไรๆ ไม่พอใจ โทสะเกิดขึ้นแรงกล้า เข้าตีแทงฟันๆ เขาๆ ก็ตีแทงฟันตาย เมื่อโมหะความหลงเห็นว่า โลกะโทสะดี เกิดขึ้นแก่กล้าก็ถึงแก่ชีวิต เหมือนกัน เพราะว่าโลกะ โทสะ โมหะ เกิดๆ ดับๆ ไม่กล้าหาญจึงให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ในวันๆ เราท่านทั้งหลายเห็นไว้ถือไว้ว่าโลกะ โทสะ โมหะเป็นบาปอกุศลเป็นทางนรก จะให้เกิด เพื่อพญากับใจก็ได้ จะให้สงบเสียด้วยอุบาย ชอบก็ได้ อโลกะใจบริจาคทาน อโทสะเมตตา จิต อโมหะปัญญารู้แจ้งจัดบาปบุญรู้สังขาร ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ใช้ตัวตน เป็นทางสวรรค์ เราจักเจริญ ให้มีอยู่สบาย จะเพียรประกอบ รักษาไว้ ให้บริบูรณ์อยู่สบายได้ซึ้งขึ้นดูกับใจ เห็นจึงลงว่า สวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่ในใจ (เรื่องเดียวกัน, ๓๗-๓๘ สะกดตามต้นฉบับ)

ส่วนคำสอนเรื่องนิพพาน ก็ยังเป็นเรื่องทั่วญาณ ภูมิทรงเทศนาสั่งสอนศาสนิกชนอยู่ พิจารณาได้จาก พระนิพนธ์ของพระองค์ ความว่า

ก็คำที่ว่ากุศลกุศลนั้นเป็นความดี เป็น ของอันสัตวจะพึงปรารถนานั้น ถ้าจะนับชื่อ ก็มีต่างๆ กันวิจิตรเป็นอันมาก ครั้นจะรำ ไปก็จะพาให้จำยากเน้นเข้าไป จะว่าแต่ วิญญูคามิกุศลกับวิวิญญูคามิกุศลสองอย่าง จงจำไว้พอเป็นข้อปฏิบัติ วิญญูคามิกุศลนั้น ได้แก่กุศลที่บุคคลกระทำเพื่อสังสารวัฏ มี กามภพรูปภพอรูปรูปเป็นเหตุ วิวิญญูคามิ กุศลนั้น ได้แก่กุศลที่บุคคลกระทำเพื่อพระ- นิพพาน เมื่อบุคคลผู้ใดมาเห็นโทษเหนียว หน่ายต่อวิญญูสงสารว่าเป็นของไม่เที่ยง ย่อม แปรปรวนเป็นไปอยู่เช่นนี้ คิดจะหลีกหนี ขำแรกออกจากวิญญูอันเป็นทิวา จึงได้ กระทำการกุศลด้วยกายแลวจาแลน้ำใจ เพราะเห็นว่าสังขารนี้เหมือนด้วยเรือนไฟ ไหม้ ย่อมร้อนยิ่งนักด้วยไฟคือชาติชรา มรณธรรม หนึ่งเล่าย่อมเป็นทาสแห่งตัณหา ต้องหวาดเสียวสควงอยู่ด้วยเวทนาที่พลิก แผลงผลัดเปลี่ยนไปมิได้ยังหยุด เหมือนปลา ที่บุคคลลากดูดขัดโยนขึ้นไปบนที่ดอน ย่อม ดิ้นเดือร้อนกระสับกระส่ายอยู่เป็นนิจเช่น นั้น จงได้แสวงหาอุบายซึ่งเป็นเครื่องป้องกัน กำจัดทุกข์ต่างๆ แต่บรรดามีกุศลของบุคคล กระทำคิดจะหลีกหนี เพราะเบื่อหน่ายต่อ สังสารวัฏปฏิบัติเพื่อพระนิพพาน นี้แหละ เรียกว่าวิวิญญูคามิกุศล วิญญูคามิกุศลกับ วิวิญญูคามิกุศลนี้ถ้าว่าด้วยการที่กระทำแล้ว ก็คล้ายกัน แปรเปลี่ยนอยู่แต่ขันธ์ห้า เหตุ ดังนั้นไสร้ผลวิบากจึงมีต่างๆ กันข้างฝ่าย วิญญูคามิกุศลนั้น คงจะให้ผลเป็นสุขใน สวรรค์ ฤๅในมนุษย์สักชาติหนึ่งสองชาติแล้ว ก็จะสิ้นไป ก็วิวิญญูคามิกุศลนี้ไสร้ ย่อมให้

ผลตลอดพระนิพพาน เมื่อนักปราชญ์ผู้ปรีชา
ญาณได้รู้ดังนี้แล้ว จงละเสียเถิดซึ่งสุข
ประมาณน้อย อันเจือด้วยตัณหา พึงแสวง
หาซึ่งปรมัตถสุขคือพระนิพพาน (พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๔๖๓:
๓๑-๓๓ สะกดตามต้นฉบับ)

เมื่อพิจารณาหลักเกณฑ์ในการตัดสินเรื่องสังฆเภท
ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงสาเหตุของการเกิดสังฆเภทไว้
๑๔ ประการ ดังในพระวินัยปิฎก จุลวรรค สังฆเภทขันธกะ
(วิ.จ. ๙/๔๐๕/๓๑๗-๓๑๘) กล่าวได้ว่าวชิรญาณภิกขุไม่ได้มี
พฤติกรรมที่ “เข้าข่าย” การกระทำทั้ง ๑๔ ประการ ที่เป็น
สาเหตุของการเกิดสังฆเภท จึงกล่าวได้ว่าการที่วชิรญาณ
ภิกษุทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายนั้นไม่ได้เป็นการทำสังฆเภท
หรือทำให้สงฆ์แตกแยกกันจึงไม่เป็นอนันตริยกรรมหรือ
กรรมหนัก ๕ อย่างอีกด้วย อย่างไรก็ตาม การที่วชิรญาณ
ภิกษุและพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้อธิบายว่าพระสงฆ์
มหานิกายไม่มีสถานภาพในความเป็นพระภิกษุที่แท้จริง
เพราะถือว่าต้องวิบัติหรือความบกพร่อง ๔ ประการ กล่าวคือ

๑. ความเห็นว่าพระสงฆ์มหานิกายมีกรรมวาจา
วิบัติ คือ สวดไม่ถูกแบบแผนในการอุปสมบทเปล่งเสียง
อักขระไม่ถูกฐานกรณ์ ในการอุปสมบทกรรมวาจาที่สวดไม่
ระบุมงคล คือ อุปัชฌาย์ไม่ระบุมงคลคืออุปสมบทอย่างชัดเจน
เป็นแต่ออกชื่อผู้อุปสมบทว่านาโค ออกชื่ออุปัชฌาย์ว่าติสโส
ซึ่งไม่มีจริงถือเป็นกรรมวาจาวิบัติ พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย
จึงหันไปใช้การสวดตามแบบลังกา

๒. ความเห็นว่าพระสงฆ์มหานิกายมีสีมาวิบัติ
คือ สีมาไม่บริสุทธิ์และสีมาเดิมเล็กไม่ถูกขนาด ในระยะแรก
พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายใช้การบวชในสีมาน้ำหน้าวัด
สมอรายตามแบบพระสงฆ์มอญซึ่งบวชในสีมาน้ำหน้าวัด
กัลยาณีประเทศลังกา การนับถือสีมาน้ำเป็นเหตุให้พระสงฆ์
ธรรมยุติกนิกายแตกแยกเป็นพระบก (ผู้บวชในวิสุคามสีมา)

และพระน้ำ (ผู้บวชใช้อุทกทุกเขปสีมา) เกิดการดูหมิ่นไม่นับถือ
ซึ่งกันและกัน

๓. ความเห็นว่าพระสงฆ์มหานิกายครองผ้าจีวร
ไม่ถูกแบบแผน คือ ห่มคลุมมีลักษณะไม่เรียบร้อย เมื่อเข้า
บ้านต้องมีการเว็กผ้าซึ่งผิดต่อเลขาวัตร ไม่เป็นสมณสาธูป
พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจึงหันไปใช้การห่มแหวก

๔. ความเห็นว่าพระสงฆ์มหานิกายมีบริษัทธิวิบัติ
และอาจารย์วิบัติ คือมีต้นวงศ์ที่เสื่อมเสียมาแต่ครั้งเสีย
กรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ และสมัยกรุงธนบุรีความประพฤติ
ของพระสงฆ์มหานิกายน่ารังเกียจ เช่น เสพสุรา สูบฝิ่น เล่น
การพนัน ฯลฯ พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจึงไม่อาจร่วม
สังฆกรรมด้วยเพราะถือว่าไม่ใช่สงฆ์ผู้บริสุทธิ์ (คณินิตย์
จันทบุตร, ๒๕๒๘: ๑๖-๑๗)

การสรุปดังกล่าวนี้เป็นการปฏิเสธความชอบธรรม
ของคณะสงฆ์ที่มีอยู่เดิม ซึ่งทำให้ธรรมยุติกนิกายมีความ
ชอบธรรมและเป็นที่ยอมรับในหมู่ชนชั้นนำทางการเมือง
ตลอดจนประชาชนทั่วไป แต่ในเวลาต่อมาความเห็นว่า
พระสงฆ์มหานิกายไม่เป็นภิกษุที่แท้จริงค่อยๆ ลดลงเนื่อง
จากมีการค้นพบข้อเท็จจริงซึ่งพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของ
คณะสงฆ์มหานิกายมากขึ้น ข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้ คือ

๑. ความเห็นว่าพระสงฆ์มหานิกายมีกรรมวาจา
วิบัติ กล่าวคือ การสวดมนต์ตามแบบพระสงฆ์ลังกาของ
พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้รับการอธิบายว่าถูกต้องตาม
อักขระฐานกรณ์และใกล้เคียงกับสำเนียงมคธที่พระสงฆ์
ในลังกาใช้สวดมนต์ ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรสทรงอธิบายถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “พระธรรมยุต-
ติกายลงสันนิษฐานว่า วิธีว่าภาษามคธของพระลังกาเป็น
ดีกว่าของพวกอื่น จึงนำวิธีนั้นมาใช้ในการสวดกรรมวาจา
และสวดมนต์” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส, ๒๔๕๗: ๒๔)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมี
พระราชวิจารณ์ถึงการสวดมนต์ของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย

ตามแบบสำเนียงรามัญที่ถูกอธิบายว่าใกล้เคียงกับสำเนียง
มครที่พระสงฆ์ในลังกาใช้สวดมนต์ ความว่า

...ถ้าค่านกันจนถึงสำเนียงเหตุใดจึง
จะไม่ค่านสำเนียงรามัญ อันห่างจากสำเนียง
ภาษาเดิมเป็นอันมาก ถ้าสำเนียงรามัญนับ
ว่าถูกต้องแล้วเหตุไฉนสำเนียงสยามและ
กัมพูชาจึงจะไม่ถูกต้องเล่า ยิ่งสำเนียงพม่ายิ่ง
แกว่งมากไป ลังกาที่เป็นครุณั้นเหมือนเสียง
มครแล้วหรือไฉน จะว่าด้วยฐานอักษรที่มีรู้
อยู่ด้วยกันทุกภาษา ความข้อนี้ก็เห็นปรากฏ
ชัดว่าถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัว ก็ไม่ทรงยืนยันว่าเฉพาะสำเนียงรามัญจึง
จะถูกต้อง เมื่อได้ทรงทราบกว้างขวางออกไป
ก็ได้ให้ใช้สำเนียงอย่างธรรมยุติกนิกายใช้อยู่
บัดนี้ ซึ่งใกล้เคียงภาษาเดิมน้อยกว่าสำเนียงอื่น
แต่ข้อที่ถือลงไปถึงสำเนียงเช่นนี้ ก็เป็นถือ
ตามอย่างละเอียดเกินแก่ความต้องการ เช่น
ในพระกระแสนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงปฏิญาณเรื่องวิธีห่มผ้าก็ว่า
เวลาเมื่อยังเป็นภิกษุหนุ่ม ถือไปอย่างข้างคิด
ละเอียด (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๓: ๓๒-๓๓)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ-
วโรรสทรงคัดค้านการอธิบายว่าพระสงฆ์มหานิกายมี
กรรมวาจาวิบัติไว้ว่า

...หากจะว่าวิธีว่าอักษรตามแบบ
ลังกาแลแบบขัตติยเดิมนั้นได้อุปสมบทด้วย
กรรมวาจาว่าอักษรตามแบบนั้น อุปสมบท
มาเดิมด้วยกรรมวาจาตามแบบมหานิกาย
แลตามแบบรามัญต่างหาก ถ้าค่านแบบ
มหานิกายเสียเมื่อภายหลังจะอิงแบบรามัญ

เป็นหลักได้แลหรือ รับรองได้หรือว่าแบบ
รามัญใกล้เคียงมากกว่าแบบมหานิกาย
เธอเองเสียอีกจะต้องรับว่ารามัญว่าแปร่ง
มากกว่าเพื่อน ที่สุดพระลังกาเองก็อุปสมบท
ด้วยกรรมวาจาสำเนียงอย่างอื่นดูพวกเรา
จงเห็นในเรื่องหนหลังเกิด เมื่อเป็นเช่นนี้ ข้อ
ที่ว่าพระมหานิกายไม่เป็นอุปสัมบันนั้น เพราะ
กรรมวาจาวิบัติ เพราะว่าอักษรไม่ชัด ไม่มี
มูลเลย (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม
พระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๔๗: ๒๙-๓๐
สะกดตามต้นฉบับ)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมี
พระราชวิจารณ์ว่า “ปัญหาเรื่องจะเป็นบรรพชาหรือไม่นี้
เห็นว่าเป็นข้อที่ถกเถียงกันมากเกินไป ว่าด้วยกิจบรรพชา
มีรับไตรสมณาคมนั้นให้ถูกต้องเป็นที่ตั้ง...เมื่อจะว่าตามข้อ
ความในพุทธบัญญัติก็เพียงแต่ให้ฟังชัดเจนเข้าใจทั้งผู้ที่
ให้สรณาคมนและผู้ที่ได้รับสรณาคมน” (พระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๓: ๓๒-๓๓) สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงมีวินิจฉัย
ว่าสำเนียงสวดมนต์ของพระสงฆ์มหานิกายมีความคล้าย
คลึงกับสำเนียงสวดมนต์ของพระสงฆ์ลังกามากที่สุด ดังใน
พระหัตถเลขาตอนหนึ่งมีมาถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า “...ด้วยทำนอง
พระลังกาสวดมนต์ไหลไปเหมือนทำนองพระมหานิกายถึง
อาจจะสวดด้วยกันได้ ผิดกันแต่อกเสียงอักขระเท่านั้นต้อง
นิคมพระมหานิกายว่าอุส่าห์รักษาทำนองที่ได้จากลังกามา
เป็นช้านาน” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา
นริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๕ก: ๑๘๖-๑๘๗)

ในพระวินัยปิฎก จุลวรรค มีเรื่องเล่าว่า เมื่อภิกษุ
สองรูปที่มาจากตระกูลพราหมณ์ต้องการจะรักษาพุทธพจน์

ไว้ในรูปของภาษาสันสกฤต พระพุทธเจ้าทรงไม่เห็นด้วยและทรงตำหนิว่า “ดูก่อนโฆสพुरुชทั้งหลาย การกระทำของพวกเธอนั้น ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส” จากนั้นจึงทรงรับสั่งว่า “ภิกษุไม่พึงยกพุทธวจนะขึ้นโดยภาษาสันสกฤต รูปโดยกฐิน ต้องอาบัติทุกกฏ เรานุญาตให้เล่าเรียนพุทธวจนะตามภาษาเดิม” (วิ.จ. ๙/๑๘๐/๖๔-๖๕) เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้ภาษาท้องถิ่นเดิมของภิกษุแต่ละรูปที่เข้ามาบวชภายในลัทธิมณฑล ทั้งนี้เพราะประโยชน์ในการติดต่อสื่อสารเพื่อเผยแผ่พุทธธรรมกับศาสนิกชนในท้องถิ่นของภิกษุรูปนั้นๆ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบเรื่องการสวดมนต์ตามแบบพระสงฆ์ลังกาของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ซึ่งได้รับการอธิบายว่าถูกต้องตามอักขระฐานกรณ์และใกล้เคียงกับสำเนียงมคธที่พระสงฆ์ในลังกาใช้สวดมนต์ ส่วนพระสงฆ์มหานิกายมีกรรมวาจาวิปิตินั้น เป็นสิ่งที่พิจารณาได้ว่าเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย เพราะพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้ภาษาท้องถิ่นของตนในการศึกษาพระธรรมวินัย ซึ่งในบริบทนี้ก็คือภาษาไทย จึงกล่าวได้ว่าการพูด การอ่าน การเขียนนั้นสามารถกระทำได้ในภาษาท้องถิ่น คือ ภาษาไทย ซึ่งเมื่อเป็นดังนี้แล้วการสวดมนต์นั้น ก็ไม่มีความจำเป็นจะต้องไปออกเสียงสวดมนต์ให้เหมือนกับสำเนียงของภาษาใดๆ ซึ่งอยู่ในท้องถิ่นอื่นสามารถออกเสียงเป็นสำเนียงไทยได้โดยไม่ผิดพระพุทธาณุญาต จึงอธิบายได้ว่าพระสงฆ์มหานิกายไม่ได้มีกรรมวาจาวิปิตีแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามจากหลักฐานข้างต้นก็ได้แสดงว่า สำเนียงการสวดมนต์ของพระสงฆ์มหานิกายได้ใกล้เคียงกับสำเนียงของพระสงฆ์ลังกาแตกต่างกันเพียงแต่การออกเสียงอักขระเท่านั้น

๒. ความเห็นว่าพระสงฆ์มหานิกายมีสีมาวิปิตินั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีพระราชวิจารณ์ไว้ว่า...”การถือสุจริตด้วยเรื่องสีมา ย่อมทำความลำบากให้ไม่น้อย ที่ลังกาถึงวิวาทกันใหญ่โต...” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๔๕๓: ๓๔)

๓. ความเห็นว่าพระสงฆ์มหานิกายครองผ้าจีวรไม่ถูกแบบแผน ซึ่งพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายครองผ้าจีวรแบบห่มแหวกและเคยยึดถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิจารณ์ถึงเรื่องนี้ว่า

คนทั้งปวงมักจะคิดเห็นกันว่า ข้อสำคัญอันเป็นเครื่องหมายแห่งธรรมยุติกนิกายนั้นคือห่มผ้าคลุมแหวกแขนขาออกทางอก ดูเหมือนจะเป็นลักษณะสำคัญเสียหนักหนา ความจริงการที่พระสงฆ์จะได้ความผิตเพราะห่มผ้า ก็เป็นอาบัติอันน้อย ข้อพุทธบัญญัติเดิมก็มีแต่เพียงห้ามไม่ให้ห่มอย่างชาววังและอย่างนักเลงเป็นต้น ไม่บังคับว่าจำต้องห่มเช่นนั้นเช่นนี้ ฝ่ายผู้ที่ห่มดองข้างในห่มสังฆาฏิคลุมข้างนอก (พระสงฆ์มหานิกาย-ผู้วิจัย) เขาถือตามตัวหนังสือข้อผ้าทั้งหลายนั้นและมีอื่นประกอบ ฝ่ายห่มแหวกนั้น เป็นลัทธิอาจารย์ที่เมืองลังกาห่มเช่นนั้นมาเป็นเดิม และพิจารณาแปลสิกขาประกอบไปคนละอย่างก็มีทางที่จะเถียงไปทางหนึ่ง เมื่อว่าตามจริงแล้วพระแต่ก่อนก็เห็นจะไม่ได้ห่มเหมือนกันอย่างเดียวยกทั่วไป แต่ในชั้นหลังนี้ลงเป็นถือว่าฝ่ายหนึ่งผิตฝ่ายหนึ่งถูกจึงทำให้เป็นข้อสำคัญขึ้นอย่างหนึ่งแล้ว ยังซ้ำพระรามธิบดีเจ้ากรุงรามัญเทศะออกพระราชบัญญัติบังคับลงไว้ว่า ให้ทำตามอย่างอาจารย์ที่เมืองลังกา พระรามัญจึงห่มแหวกทั้งสิ้น ครั้นเมื่อพระสงฆ์ธรรมยุติกไปเป็นศิษย์รามัญจึงได้ห่มแหวกตาม (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๔๕๓: ๓๓)

ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พระราชวิจารณ์ว่า

...แม้แต่เท่านี้ก็แลเห็นแล้ว คือพระ-
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
สวรรคตไปไม่กี่ปี สาวกของพระองค์ท่าน คือ
พวกธรรมยุติ ความคิดแคลงไปเพียงเท่าใด
ในเวลานี้แคลงมาจนแลเห็นว่า สิ่งใดไม่
สำคัญหม่นนอกจากหม่นแหวกอยู่แล้วเป็นพอ
ถ้าเราหม่นแหวกเราแก่พอแล้ว ทางวินัยเราไม่
ต้องเรียน เท่านี้เห็นได้ว่าเลวปานใด ความที่
เป็นไปได้ถึงเพียงนี้ เนื่องจากการที่เห็นว่า
คนนับถือมาก นับถือว่าดีหมดทุกอย่าง ถือ
ว่าคนเชื่อถือนิยมแล้วจะประพฤติดีจริงหรือ
ไม่ดีจริงเขาก็นิยม ความคิดเช่นนี้เป็นอัน
คนตั้งอยู่ในความประมาท (พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๓๙: ๖๕)

นอกจากนั้นยังทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า

ส่วนตัวเราเองนั้น (พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว-ผู้วิจัย) ถ้าจะว่าไป
ก็ไม่มี ความลำเอียงในส่วนวิธีหม่นผ้าอย่างหนึ่ง
อย่างใดเลย เพราะแท้จริงตามทาบราณคติ
ที่ได้พยายามค้นคว้าหาแบบมาแล้ว ดูก็ยังไม
ปรากฏแน่ชัดเลยว่าพระสงฆ์ในพุทธกาลนั้น
ท่านหม่นอย่างไรแน่ แต่ตามที่เห็นในรูปโบราณ
ต่างๆ ดูไม่เห็นเหมือนทั้งแหวกทั้งคลุม ถ้า
หากจะใกล้เคียงดูเหมือนจะใกล้เคียงผสมกัน คือ
ม้วนและหม่นอย่างธรรมยุติกา แต่ไม่ใช่แหวก
มือขวาออกกลางๆ เมื่อปรารถนาใช้มือขวา
ก็ลอดใต้ชายผ้าออกมาเหมือนอย่างพระมหา
นิกาย เพราะฉะนั้นจึงเลือกไม่ถูกว่าหม่นแหวก
กับหม่นคลุมไหนจะถูกต้องยิ่งกว่ากัน เป็นอัน

ยังต้องยอมอยู่ว่า ถูกทั้ง ๒ อย่าง (สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส,
๒๕๑๔: ๒๗๗)

ส่วนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร-
ญาณวโรรสนั้น ทรงเห็นว่า “ข้าพเจ้าเองไม่เห็นเป็นสำคัญ
เลย หม่นอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ให้เรียกว่าเป็นปริมนทลได้
แล้ว ก็เป็นแล้วกัน” (เรื่องเดียวกัน: ๒๙๔) สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเองก็ทรงมีพระ-
วินิจฉัยไปถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา
นริศรานุวัดติวงศ์ว่า

...เมื่อได้ตัวอย่างพระพุทธรูปจาก
คันธารราษฎร์มาถึงเมืองไทย พิจารณาได้เห็น
ทำพระองค์ทรงครองผ้า “หม่นคลุม” เหมือน
อย่างที่พระสงฆ์ (มหานิกาย) ไทยและเขมร
ครองแค้โบราณก็เกิดพิศวง ไปพิจารณา
พระพุทธรูปที่ชาวอินเดียทำต่อมา ทำใน
อินเดียก็ดีหรือทำในเมืองไทยเช่นที่พระ-
ปฐมเจดีย์ก็ดี ล้วนทำหม่นคลุม เอาพระหัตถ์
ออกทางชายจีวรเหมือนอย่างพระมหานิกาย
หม่นทั้งนั้น...ลักษณะหม่นคลุมอย่างพระไทย
และเขมรน่าจะเป็นแบบเก่ามีมาก่อนหม่น
แหวกอย่างพระลังกา พม่า มอญดอกกระมัง
ขอให้ทรงพิจารณาเถิด (สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรา-
นุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๕ข:
๑๓๒-๑๓๕)

ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา
นริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีพระวิจารณ์ตอบว่าไม่เคยพบพระพุท-
ธูปครองผ้าจีวรแบบหม่นแหวก “เมื่อดูพระพุทธรูปเก่าใหม่

ก็เห็นห่มผ้าเป็นหลายอย่างต่างกัน ทางอินเดียเห็นทำเป็น
ห่มผ้าย่นเป็นกليبก็มี ไม่ย่นก็มี ห่มคลุมอย่างถลกข้างล่าง
ก็พบ ห่มดองก็พบ แต่มัดตนกับห่มแหวกไม่พบเลย...” (เรื่อง
เดียวกัน, : ๑๘๘-๑๘๙)

เมื่อพิจารณาเรื่องการครองผ้าจีวรของพระสงฆ์ใน
พระวินัยปิฎกก็ไม่ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพุทธบัญญัติ
ให้พระสงฆ์ครองผ้าจีวรแบบใด แต่ปรากฏเพียงว่าทรงมี
พุทธบัญญัติให้ครองผ้าจีวรปกปิดร่างกายให้เรียบร้อยสมแก่
สมณสาธูป ดังในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ อธิบายถึงสาเหตุ
แห่งการบัญญัติสิกขาบทเรื่องการครองผ้าจีวร ดังนี้

โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า
ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถ
บิณฑิกคหบดี เขตพระนครสาวัตถี ครั้งนั้น
พระฉัพพัคคีย์นุ่งผ้าเลื่อยหน้าบ้าง เลื่อยหลัง
บ้างชาวบ้านพากันเพ่งโทษ ตีเตียน โพนทะนา
ว่า โฉนพระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตร จึง
ได้นุ่งผ้าเลื่อยหน้าบ้าง เลื่อยหลังบ้าง เหมือน
พวกคฤหัสถ์ผู้บริโภคกามแล้ว ภิกษุทั้งหลาย
ได้ยินชาวบ้านเหล่านั้นพากันเพ่งโทษ ตีเตียน
โพนทะนาอยู่ บรรดาที่เป็นผู้มักน้อย...ต่าง
ก็เพ่งโทษตีเตียน โพนทะนาว่า โฉนพระ-
ฉัพพัคคีย์จึงได้นุ่งผ้าเลื่อยหน้าบ้าง เลื่อยหลัง
บ้างแล้ว แล้วกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มี
พระภาคเจ้า

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ทำธรรมิกถา ในเพราะเหตุเป็นเค้ามูลนั้น ใน
เพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วรับสั่งให้ประชุม
ภิกษุสงฆ์ ทรงสอบถามพระฉัพพัคคีย์ว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลายข้าว่า พวกเธอนุ่งผ้า
เลื่อยหน้าบ้าง เลื่อยหลังบ้าง จริงหรือ

พระฉัพพัคคีย์ทูลรับว่า จริงพระพุทธเจ้า
ข้า

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงติเตียนว่า
ดูก่อนโมฆบุรุษทั้งหลาย โฉนพวกเธอจึงได้นุ่ง
ผ้าเลื่อยหน้าบ้าง เลื่อยหลังบ้างแล้ว การ
กระทำของพวกเธอนั้นไม่เป็นไปเพื่อความ
เสื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เสื่อมใส หรือเพื่อ
ความเสื่อมใสของชุมชนที่เสื่อมใสแล้ว...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลพวกเธอพึง
ยกเลิกขาบทนี้ขึ้นแสดงอย่างนี้ ว่าดังนี้

ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า เราจักนุ่งเป็น
ปริมนทล

อันภิกษุนุ่งปิดมณฑลสะตือ มณฑลเข้า
ชื่อว่านุ่งเป็นปริมนทล

ภิกษุใดอาศัยความไม่เอื้อเพื่อ นุ่งผ้า
เลื่อยหน้าหรือเลื่อยหลัง ต้องอาบัติทุกกฏ

ไม่แก้ง ๑ ไม่มีสติ ๑ ไม่รู้ตัว ๑ อาพาธ
๑ มีอันตราย ๑ วิกลจริต ๑ อาทิกัมมิกะ
๑ ไม่ต้องอาบัติแล” (วิ.มหา. ๔/๘๐๐/๘๘๑-
๘๘๒)

ในเสขยวัตรก็ได้อธิบายถึงอาบัติของการครองผ้า
จีวรไม่เรียบร้อยไว้ว่า “ถามว่า ภิกษุอาศัยความไม่เอื้อเพื่อ
นุ่งผ้าเลื่อยหน้า หรือเลื่อยหลัง ต้องอาบัติเท่าไร ตอบว่า
ภิกษุอาศัยความไม่เอื้อเพื่อ นุ่งผ้าเลื่อยหน้า หรือเลื่อยหลัง
ต้องอาบัติตัวหนึ่ง คือ ทุกกฏ ภิกษุอาศัยความไม่เอื้อเพื่อ
นุ่งผ้าเลื่อยหน้า หรือเลื่อยหลัง ต้องอาบัติตัวหนึ่งนี้”
(วิ.ป. ๑๐/๓๔๗/๑๕๙)

๔. ความเห็นเรื่องพระสงฆ์มหานิกายมีปริษัต
วิบัติและอาจารย์วิบัติแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ได้
รับการคัดค้านจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรสถึงทรงมีพระดำรัสไว้ว่า “...พระสงฆ์ตกอยู่
ในที่เปื้อนอันตรายนั่นไม่ใช่จะมีแต่เมืองเรา ลังกา พม่า
รามัญเป็นด้วยกันทั้งนั้น ต่างจึงขอพระสงฆ์ของเมืองอื่นมา

ตั้งถ่ายเทกันไปมา ดังกล่าวไว้แล้วในหนหลัง ถ้าท่านผู้ระแวง มีความรู้กว้างขวางก็คงหายรังเกียจ ความรู้ที่แคบย่อมนำให้ ดำเนินในทางที่แคบ” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา วชิรญาณวโรรส, ๒๔๕๗: ๓๕)

นอกจากนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา วชิรญาณวโรรสยังทรงอธิบายยืนยันว่ามิพระสงฆ์ที่สืบมา แต่สมัยอยุธยา ความว่า “พระนครของพวกเราได้เคยมีลัทธิ พม่ามาติดเป็นหลายครั้ง จนถึงเสียพระนครก็สองครั้ง แต่ ไม่เคยได้ยินว่าจนถึงพระสงฆ์สาบสูญ ลัทธิแล้วก็ควบคุม กันเข้าได้” (เรื่องเดียวกัน: ๒๑)

๓. สรุป

เมื่อพิจารณาถึงเรื่องที่วชิรญาณภิกษุทรงสถาปนา ธรรมยุติกนิกาย ในประเด็นเรื่องสังฆเภทนั้น ไม่ปรากฏ หลักฐานว่าวชิรญาณภิกษุได้ประกาศแยกการทำสังฆกรรม ต่อคณะสงฆ์วัดมหาธาตุเหมือนกับเหตุการณ์ในสมัย พุทธกาลที่พระเวททตประกาศแยกสังฆกรรมจากคณะสงฆ์ ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นประธานและทรงปกครองอยู่ ซึ่งการ ประกาศดังกล่าวนี้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินว่ามีเจตนาในการ ทำสังฆเภทหรือไม่ ประกอบกับวชิรญาณภิกษุนั้นก็ยังไม่ ได้ตัดพระองค์ออกจากวัดมหาธาตุอย่างเด็ดขาด เพราะตำแหน่ง ที่ประทับของพระองค์นั้นทรงให้สาธุศิษย์และไพร่ในพระองค์ ดูแลไว้ โดยมีพระองค์เจ้าฤกษ์เจ้านายที่ผนวชอยู่ในขณะนั้น และสนิทสนมกับวชิรญาณภิกษุช่วยดูแลสาธุศิษย์ที่วัด มหาธาตุต่างพระเนตรพระกรรณ ส่วนพระองค์เองนั้นเสด็จ มาประทับที่วัดมหาธาตุเป็นบางเวลา กล่าวได้ว่าวชิรญาณ ภิกษุไม่ได้แยกตัวออกมาจากคณะสงฆ์เดิมและเมื่อวชิรญาณ ภิกษุได้เสด็จออกจากวัดมหาธาตุมาประทับที่วัดสมอราย แล้วนั้น อธิบายได้ว่าพระองค์ได้ทรงอยู่นอก “เขตสีมา” หรือ เขตที่พระสงฆ์จะใช้ทำสังฆกรรมต่างๆ ของวัดมหาธาตุ การ ที่พระองค์จะทำสังฆกรรมในเรื่องต่างๆ ตามกิจของสงฆ์นั้น พระองค์ก็ต้องทำใน “เขตสีมา” ของวัดสมอรายเนื่องจาก

พระองค์ทรงประทับอยู่ที่วัดแห่งนี้ จึงพิจารณาได้ว่าไม่ใช่ เรื่องผิดปกติแต่อย่างใดและเมื่อพิจารณาต่อไปอีกว่าใน ระยะแรกของการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย พระสงฆ์ทั้ง ธรรมยุติกนิกายและมหานิกายยังสามารถร่วมสังฆกรรมกัน ได้ ขนบธรรมเนียมที่เคร่งครัดจนไม่อาจร่วมสังฆกรรมกับ พระสงฆ์มหานิกายของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้ เพิ่ง จะปรากฏเมื่อวชิรญาณภิกษุผู้สถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้น ครองราชย์สมบัติ ซึ่งพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้รับการ ยกย่องเชิดชูจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้สถาปนา ส่วนพระสงฆ์มหานิกายถูกเหยียดหยามว่าเป็น เพียงอนุปลัมบัน คือ ไม่มีภาวะเป็นอุปสัมบันหรือเป็นพระสงฆ์ ที่แท้จริงมีสถานะเพียงสามเณรถือศีล ๑๐ ข้อ หลักฐานที่ แสดงว่าพระสงฆ์มหานิกายถูกเหยียด คือ พระสงฆ์ธรรม ยุติกนิกายจะไม่ยอมร่วมอุโบสถสังฆกรรมกับพระสงฆ์ มหานิกาย พระสงฆ์มหานิกายที่จะบวชแปลงเป็นธรรมยุติก นิกายต้องเปลื้องผ้าออกนุ่งขาวก่อนแล้วขออุปสมบทเป็น ขึ้นๆ แม้แต่นาคหลวงเมื่อบวชในพระสงฆ์คณะปรกกรมกัน ทั้งสองนิกาย ถือว่าเป็นเพียงพระสงฆ์มหานิกายไม่ใช่ พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ถ้าจะเป็นพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ก็ต้องทำทัฬหีกรรม บวชซ้ำตามธรรมเนียมของธรรมยุติก นิกาย การดูหมิ่นพระสงฆ์มหานิกายว่าเป็นอนุปลัมบันเข้า ใจว่ามีมาแต่ครั้งสถาปนาธรรมยุติกนิกาย แต่วชิรญาณภิกษุ ก็ได้อธิบายไว้ในพระราชนิพนธ์ของพระองค์เมื่อเสด็จขึ้น ครองราชย์ว่าพระสงฆ์ทั้งสองนิกายมีความสามัคคีกันดี

หลักคำสอนที่วชิรญาณภิกษุทรงเทศนาสั่งสอน คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายและศาสนิกชนนั้นยังคงเป็นหลัก พุทธธรรมที่ถูกต้องตรงตามที่พระพุทธรูปเจ้าทรงตรัสไว้แก่ ศาสนิกชน พระองค์ทรงอธิบายอย่างชัดเจนว่า “นรกสวรรค์ เป็นของมีจริง” แต่พระองค์ก็เริ่มตั้งข้อสงสัยกับการสอน เรื่องนรกสวรรค์ชนิดที่พรรณนาอย่างเป็นรูปธรรม วชิรญาณ ภิกษุทรงตีความใหม่ว่า “สวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่ในใจ” ส่วน

คำสอนเรื่องนิพพานก็ยังเป็นเรื่องที่วชิรญาณภิกษุทรงเทศนาสั่งสอนศาสนิกชนอยู่ เมื่อพิจารณาหลักเกณฑ์ในการตัดสินเรื่องสังฆเภทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงสาเหตุของการเกิดสังฆเภทไว้ ๑๘ ประการ ในพระวินัยปิฎก จุลวรรค สังฆเภทขันธกะ กล่าวได้ว่าวชิรญาณภิกษุไม่ได้มีพฤติกรรมที่ “เข้าข่าย” การกระทำทั้ง ๑๘ ประการ ที่เป็นสาเหตุของการเกิดสังฆเภท ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า การที่วชิรญาณภิกษุทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายนั้นไม่ได้เป็นการทำสังฆเภทหรือทำให้สงฆ์แตกแยกกันจึงไม่เป็นอนันตริยกรรมหรือกรรมหนัก ๕ อย่างอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม การที่วชิรญาณภิกษุและพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้อธิบายว่าพระสงฆ์มหานิกายไม่มีสถานภาพในความเป็นพระภิกษุที่แท้จริงเพราะถือว่าต้องวิบัติหรือความบกพร่อง ๔ ประการ การสรุปดังกล่าวนี้เป็นการปฏิเสธความชอบธรรมของคณะสงฆ์ที่มีอยู่เดิม ซึ่งทำให้ธรรมยุติกนิกายมีความชอบธรรมและเป็นที่ยอมรับในหมู่ชนชั้นนำทางการเมืองตลอดจนประชาชนทั่วไป ซึ่งความเห็นที่พระสงฆ์มหานิกายไม่เป็นภิกษุที่แท้จริงค่อยๆ ลดลงในเวลาต่อมาเนื่องจากการค้นพบข้อเท็จจริงซึ่งพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของคณะสงฆ์มหานิกายมากขึ้น

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. ๒๕๔๘. **พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับงานพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม./Department of Religious Affair. 2005. **Phrabatsomdet Phrachomklao Chaoyuhua Kap Ngan Phraphutthasatsana**. Department of Religious Affair, The Ministry of Culture.
- กระจำจันท์โพธิ. ๒๕๒๘. **มหานิกาย-ธรรมยุติ ความขัดแย้งภายในของคณะสงฆ์ไทยกับการล่องเสพอำนาจปกครองระหว่างฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์สันติธรรม./Krachang Nanthaphoti. 1985. **Mahanikai-Thamma yuti Khwamkhatyaeng Phainai Khong Khana Song Thai Kap Kan Song Sep Amnat Pokkhong Rawang Fai Anachak Lae Satsanachak**. Nonthaburi: Santi Tham Press.
- กี ฐานิสสร. ๒๕๑๘. **ประวัติคณะสงฆ์ไทยกับธรรมยุติกประหาร**. พระนคร: โรงพิมพ์ธรรมรัตน์./Ki Thanitson. 1975. **Prawat Khana Song Thai Kap Thamma yu tika prahan**. Phra Nakhon: Thamma rat Press.
- คณินันต์ย จันทบุตร. ๒๕๒๘. **การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๘๔**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์./Khanuengnit Chanthabutra. 1985. **Kan Khluenwai Khong Yuwa Song Thai Run Raek A.D. 1934-1942**. Bangkok: Thammasat University Press.
- จงจิตรถนอม ดิศกุล, หม่อมเจ้า. ๒๕๐๕. **พระราชประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. พระนคร: กรมศิลปากร./Chongchitthanom Ditsakun, Momchao. 1962. **Phra Ratcha prawat Lae Phraratchaniphon Bang Rueang Nai Phrabatsomdet Phrachomklaochaoyuhua**. Phra Nakhon: The Fine Arts Department.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๑๑. “คำสอนให้ผู้ปฏิบัติรู้ในทางที่ชอบ” ใน **มหามกุฏราชานุสรณีย์**, หน้า ๑-๑๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย./Chom Klao Chaoyuhua, Phrabatsomdet Phra. 1968. “Kham Son Hai Phu Pati Bat Ru Nai Thang Thi Chop “Nai Maha Makut Rajanussorani, P. 1-19. Bangkok: Mahamakutarajavidyalaya University Press.
- _____. ๒๕๑๖. **จากวัดราชประดิษฐ์**. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ./_____. 1973. **Cha Ruek Wat Rajapradit**. Phra Nakhon: Akson Niti Press.
- _____. ๒๕๑๕. **ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย./_____. 1972. **Prachum Phrarajaniphon Phaasa Pali Nai Rajakan Thi IV. Vol 2**. Bangkok: Mahamakut Rajavidyalaya Press.
- _____. ๒๕๑๑. **“พระรัตนตรัย” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์**, หน้า ๒๙-๙๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย./_____. 1968. **“Phra Rattanatrai” Nai Mahamakut Rajanutsarani**, PP. 29-93. Bangkok: Mahamakut Rajavidyalaya Press.

- _____. ๒๕๑๑. “ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนา” ใน **มหามกุฏราชานุสรณีย์**, หน้า ๒๐-๒๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย./_____. 1968. “Wa Duai Kan Nai Phraphutthasatsana” **Mahamakut Rajanutsarani**, PP. 20-28. Bangkok: Mahamakut Rajavidyalaya Press.
- _____. ๒๕๖๓. **สังขิตโตวาทกถา**. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร./_____. 1920. **Sang khit to wat katha**. Phra Nakhon: Sophon Phiphatthanakon Press.
- _____. ๒๕๔๘. “สำเนาประกาศเลื่อนหลักเขตวัดและพระราชทานที่อุปจารวัด” ใน **รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องชุมนุมพระบรมราชาธิบายและประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔**. หน้า ๑๑๙-๑๒๐. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้ำของครูสภา./_____. 2005. “Samnao Prakaat Luean Lak Khet Wat Lae Phrarajathan Thi Upachan Wat” **Nai Ruam Phra Raja niphon Nai Phrabatsomdet Phrachomklaochaoyuhua Rueang Chumnum Phraborom raja thi bai Lae Prachum Phra Rajan Niphon Nai Ratchakan Thi IV.**: 119-120. Bangkok: The Trading Organization of the Teacher Council of Thailand.
- จารุดี ฝโลประการ, (บรรณาธิการ). ๒๕๔๖. **เทศนาพระราชประวัติและพงษาวดารกรุงเทพฯ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี./Charudi Phaloprakan, (Bannathikan). 2005. **Thetsana Phra Raj Prawat Lae Phongsaa wadan Krungthep**. Bangkok: The National Identity office, The Prime Minister’s office.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๔๓. “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส” ใน **ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร**, หน้า ๙-๔๔. กรุงเทพมหานคร: วัดราชาธิวาสวิหาร./Chunlachomkiao Chaoyuhua, Phrabatsomdet Phra. 2000. “Wat Samo Rai An Mi Nam Wa Raachathiwat” **Nai Prawat Wat Raajaa thi wat wihan.**: 9-44. Bangkok: Wat Raachaathiwatwihara.
- ญาณสังวร, (สุวตฺตโน), สมเด็จพระ. ๒๕๓๑. **ศาสนวงศ์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย./Yanasangwon, (Suwatthano), Somdet Phra. 1988. **Satsanawong**. Bangkok: Mahamakut Rajavidyalaya Press.
- ฐานิสสร. ๒๔๘๑. **มารกับพระ สงครามเจียบระหว่างธรรมยุดิ-มหานิกาย**. นครศรีธรรมราช: โรงพิมพ์มิตรบำรุง./Thanitson. 1938. **Man Kap Phra Songkhram Ngiap Rawang Tham Yuti-Mahanikai**. Nakhon Sri Thammarat: Mitra Bamrung Press.
- ฐานิสสรโรภิกขุ. ๒๔๘๑. **คัมมมหาศาสนาวงศ์**. พระนคร: โรงพิมพ์สมรรถภาพ./Thaanitsaro Phikkhu. 1938. **Khan Maha Satsana Wong**. Phra Nakhon: Samatthaphap Press.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ๒๕๑๘. **ความทรงจำ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสริมวิทย์บรรณาการ./Damrong Rajaanuphap, Somdet Phrachaoborommawongthoe Kromphraya. 1975. **Khwaam Song Cham**. Bangkok: Soemwit Bannakhan Press.

- เมตตานนโท ภิกขุ. ๒๕๔๕. **เหตุเกิด พ.ศ. ๑ เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร: แสงอาทิตย์./Mettanando Phikkhu. 2002. **Het Koet Phoso 1. vol. 2**. Bangkok: Saeng-athit.
- แมคคอนเนล, จอห์น. ๒๕๓๘. **ศาสตร์และศิลป์แห่งการระงับความขัดแย้ง**. พระไพศาล วิสาโล, บรรณาธิการแปล. กรุงเทพมหานคร: เสริมศึกษาลัย./McConnell, John. 1995. **Sat Lae Sin Haeng Kan Ra-ngap Khwamkhatyaeng**. Phra Phaisan Wisalo, Trans. editor. Bangkok: Sem Sikkhalaya.
- ราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ลีตญาโณ), พระ. ๒๕๓๖. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์./Ratchatham Nithet (Rabaep Thitayano), Phra. 1993. **Prawattisat Phraphutthasatsana**. 3th ed. Bangkok: Sapha Kanseuksa Mahamakutraavidyalaya Nai Phraboromrajupatham.
- ราชปรียติ (สุภชาติ ลีริธโร), พระ. ๒๕๕๒. **กระบวนการแก้ปัญหาในพระพุทธศาสนาตามหลักอริกธมมสังค**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. Rat Pariyat (Sarit Sirithar), Phra. 2009. **Krabuankan Kae Panha Nai Phraphutthasatsana Tam Lak Athika Ron Samatha**. Bangkok: Mahachulalongkonrajavidyalaya Press.
- แลงการ์ด, โรเบิร์ต. “พระราชสมณประวัติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แปลโดย ปรีดี พิศภูมิวิถี. **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** ๒๑-๒๒, ๒ (๒๕๔๔-๒๕๔๕): ๖๕-๙๗./Langat, Robert. “Phra Rat Samana Prawat Nai Phrabatsomdet Phra Chom Klao. “Trans. By Pridi Phisaphumwithi. **Journal of Silpakorn University** 21-22, 2 (2001-2002): 65-97.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. ๒๕๑๔. **การคณะสงฆ์**. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย./Wachirayanavarorot, Somdet Phra Maha Samana Chao Kromphraya. 1971. **Kan Khana Song**. Phra Nakhon: Mahamakutraavidyalaya Press.
- _____. ๒๕๐๗. **พระประวัติตรัสเล่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย./_____. 1964. **Phra Prawat Trat Lao**. 3th ed. Phra Nakhon: Mahamakutraavidyalaya Press.
- _____. ๒๔๕๗. **เรื่องนิกาย**. พระนคร: โรงพิมพ์พิศาลบรรณินดี. ๘/_____. 1964. **Rueang Nikai**. Phra Nakhon: Phisanbananiti Press.
- วันทนิย สงศิริ. ๒๕๒๕. **การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร./Wanthani Songsiri. 1982. **The Reign of King Rama IV**. M.A. Thesis, Department of History, Faculty of Arts, Silpakorn University.
- วิลเลขา ถาวรธนาสาร. ๒๕๔๕. **ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ./Wilailekha Thawonthanasan. 2002. **Chon Channam Thai Kap Kan Rap Watthanatham Tawantok**. Bangkok: Mueang Boran.

- ศิริปัญญามุนี (อ่อน), พระครู. ๒๔๘๐. **มหาศาสนวงศ์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ (เอ่งฮั่วฮง)./ Siripanyamuni (On), Phrakhu. 1937. **Maha Satsana Wong**. Bangkok: Akson Charoen That (Heng Hua Hong) Press.
- สำนักอบรมครูวัดสามพระยา. ๒๔๙๔. **ปาฐกถาพิเศษเรื่องกลไกการปกครองคณะสงฆ์และเรื่องสังฆเภท**. พระนคร: โรงพิมพ์การพิมพ์พาณิชย์. Wat Sam Phraya's Teacher Training Centre. 1951. **Pathakathaphiset Rueang Konkai Kan Pokkhrong Khana Song Lae Rueang Sangkhaphet**. Phra Nakhon: Kanphim Phanit Press.
- ลีหนาทภิกขุ. ๒๕๒๔. **พระธรรมยุตในทัศนะของข้าพเจ้า**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ม.ป.ท.: ม.ป.พ./Sihanada Phikkhu. 1981. **Phra Thammayut Nai Thatsana Khong Khaphachao**. 2th ed. Non of the Printing place: Non of the printing years.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ๒๕๓๖. **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง**. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. Suphaphan Na Bang Chang. 1993. **Phutta tham Thi Pen Rakthan Sangkhom Thai Kon Samai Sukhothai Thueng Kon Plianplaeng Kan Pokkhrong**. Bangkok: The Research publication project of Chulalongkon University.
- สุลักษณ์ ศิวรักษ์. ๒๕๔๗. **พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทยจากมุมมองของส.ศิวรักษ์**. แปลโดย พิกพ อุดม อธิพิพงศ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม. Sulak Siwarak. 2004. **Phutthasatsana Thai Lae Prachathippatai Thai Chak Mum Mong Khong So Siwa Rak**. Trans. By Phiphop Udomitthiphong. Bangkok: Sayam Press.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. ๒๕๓๘. **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. Atthachak Sattayanurak. 1995. **Kan Plianplaeng Lokkathat Khong Chonchan Phunam Thai Tangtae Ratchakan Thi IV-1932**. Bangkok: Chulalongkon University Press.
- อริยคุณาธาร (อุ้น), พระ. ๒๔๗๖. **ธรรมยุติกะวงศ์สายมณฑลอุดร**. พระนคร: โรงพิมพ์เป่งเฮง./Ariyagunathan (Un), Phra. 1933. **Tham Yutikawongsa Sai Monthon U Don**. Phra Nakhon: Peng Heng Press.